

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HARMADIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
KÖNYVTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia bérházában.)

3 13602

TARTALOM.

- I. szám. A kényszer-egység a csődeljárásban. Apáthy Istvántól.
 - II. szám. Quetelet emlékezete. Keleti Károlytól.
 - III. szám. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a cholera. Keleti Károlytól.
 - IV. szám. Újabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. Konek Sándortól.
 - V. szám. A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. Konek Sándortól.
 - VI. szám. Emlékbeszéd szigeti Warg János l. tag felett. Galgóczy Károlytól.
 - VII. szám. Statistikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. Dr. Weszelovszky Károlytól.
 - VIII. szám. Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki működésére. Wenzel Gusztávtól.
 - IX. szám. Emlékbeszéd Csacskó Imre l. tag felett. Pauler Tivádtól.
-

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS,

OSZTÁLYTITKÁR.

III. KÖTET. III. SZÁM. 1875.

MAGYARORSZÁG
NÉPESEDÉSI MOZGALMA

1864—73-ban

ÉS A CHOLERA.

KELETI KÁROLY

LEV. TAGTÓL.

Olvastatott a M. T. Akadémia 1875. márczius 1-jén tartott ülésében.

Ára 40 kr.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

ÉRTEKEZÉSEK

a történeti tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám.	Hazánk közlekedési eszközeiről. Hunfalvy János- tól. 1867. 55. l.	Ára 35 kr.
II. Szám.	A perdöntő bajvívások története Magyarországon. Pesty Frigyes-től. 1867. 190 l.	1 frt. 30 kr.
III. Szám.	Dunántúli levéltárak ismertetése különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára. Thaly Kálmán-tól. 1867. 46 l.	30 kr.
IV. Szám.	A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vár- megyék és járások szerint Fényes Elektől. 1867. 77 l.	50 kr.
V. Szám.	Egy lap Erdély legújabb történelméből. Szilágyi Ferencz-től. 1867. 160 l.	90 kr.
VI. Szám.	Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Szilágyi Sándor-tól. 1867. 74 l.	45 kr.
VII. Szám.	A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága. Pesty Frigyes-től. 1868. 48 l.	30 kr.
VIII. Szám.	Babylonia és Assyria őskori történelmének hiteles- sége. Ribáry Ferencz-től. 1869. 51 l.	30 kr.
IX. Szám.	Ráth Károly m. akad. tag emlékezete. Rómer Fló- ristól. 1869. 25 l.	20 kr.
X. Szám.	II. Endre szabadságlevelei. Knauz Nándor-tól. 1869. 79 l.	50 kr.
XI. Szám.	Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. Salamon Ferencz-től. 1869. 36 l.	20 kr.
XII. Szám.	Zilah történelméből. Szilágyi Ferencz-től. 1870. 136 l.	85 kr.

Második kötet. 1872.

I. Szám.	Jelentés az Antwerpiában 1871-ik évi augusztus 13— 22-éig tartott nemzetközi geográfiai congressus munká- latairól. Hunfalvy János-tól. 1872. 31 lap.	20 kr.
II. Szám.	Nyitra vármegyének XV. századbeli vámhelyei. Wen- zel Gusztáv-tól. 1872. 14 l.	10 kr.
III. Szám.	Péter és Aba. Szabó Károly-tól. 1872. 48 l.	30 kr.
IV. Szám.	Henckel János, Mária királyné udv. papja. Frankl Vilmós-tól. 1872. 31 l.	15 kr.

MAGYARORSZÁG

NÉPESEDÉSI MOZGALMA

1864—73-ban

ÉS A CHOLERA.

KELETI KÁROLY

LEV. TAGTÓL.

Olvastatott a M. T. Akadémia 1875. márczius 1-jén tartott ülésében.

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Akadémia-utca, akad. bérház.)

MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSI MOZGALMA

1864 — 1873-ban és a cholera.

Népességünk számával s némely állandóbb viszonyai-
val többízben volt alkalmunk megismerkedni. Ha népszám-
lálásaink történelme nem is nyúl vissza régen múlt száza-
dokba, a II. József uralkodása alatt végrehajtott népszámlá-
lásról kimerítő tudomásunk van. Több-kevesebb sikerrel is-
mételgetett az 1850 — 51-ben és 1857-ben ugyancsak az
osztrák kormány által hazánkban is, az 1870-ben pedig, saját
felelős kormányunk által megindított és kielégítő sikerrel
végre is hajtott népszámlálásnak bírjuk eredményeit.

De a népességnek változásait családi állapota, szapo-
rodását születések, fogyását halálozási esetek szerint, szóval
azon hullámzását, melyet *népesedési mozgalomnak* nevezünk,
eddigelé nagyrészt csak töredékesen ismerjük.

Anyakönyveink, az egyházi hatóságok által vezetett *ma-
triculák*, melyek ez anyagot magukban foglalják, az ország
némely helyén két, harmadfél századnyi időközt ölelnek ugyan
át, a múlt század közepe táján általánosan be voltak hozva
országszerte; de gazdag anyaguk feldolgozatlanul hevervén,
közkinccsésé nem válhatott.

A szabadságharcz után uralomra jutott osztrák kor-
mánynak sikerült, számos zaklatáson kívül, némely civilizato-
rius intézményt is meghonosítani közöttünk, melyek közé —
minden akkori politikai ellenszenvünk daczára — a rendszeres
statistikai adatgyűjtést is kell sorolnunk. Így indult meg
1850-ben a népesedési mozgalom adatainak gyűjtése és, az
akkori centralizáló rendszer értelmében, a bécsi cs. kir.
központi statistikai igazgatóság általi közzétételök.

Csakhogy a rendes közlemények fonala Magyarország részéről 1860-ban megszakadt, csakis 1864-ben vétetvén fel újra az akkor fennállott magyar kir. udvari kanczellária sürgetésére, folytattatván 1865-ben is; de természetesen ismét a bécsi statisztikai hivatal által feldolgozva és közzé téve.

Az imént múlt hét éve, hogy Dr. *Konek Sándor* t. bárátom, rendes taggá történt választása után székfoglalója tárgyául »a magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmait« választá, ugyane helyről bemutatván az ép akkor megjelent 1865-diki adatokat. Miután az általam is imént említett 1860 — 63-diki hézagokat fájdalmasan érinti, így folytatja akkori értekezését: »Jóval sajnosabb azonban, hogy 1866-ban az egyidőre megszakasztott politikai újjászervekedés szerencsés megindultával, a népmozgalmi adatok nemcsak beszolgáltatása, hanem még egybegyűjtése is a magyar korona országai részéről végkép elmaradt. Ez annyival sajnosabb — úgymond — minthogy egyfelől már az 1865-diki év mintegy előhírnöke egy politikai és közgazdasági tekintetben kedvezőbb időnek, igen sok tekintetben épebb és normálisabb viszonyokat tüntet fel, másfelől az önálló parlamentar kormányunk alatti felvirulásunk csakis a legközelebb megelőzött évekkel való párhuzam által állítható kellő világításba.«

Reménylem nemcsak az idézett író, mint hazai statisztikánk ez időszerint leghivatottabb képviselőjét vígasztalom meg, de talán a t. Akadémia is meglepődéssel veszi tudomásul, hogy az orsz. statisztikai tanács és hivatal együttes működésének sikerült betölteni e hézagot s nem minden önérték nélkül említem föl, hogy ma először vagyunk azon helyzetben, hogy Magyarország népesedési mozgalmának szakadatlan tíz évi folyamára visszapillantassunk.

Nagyfontosságú eseményekkel telt idők folytak le ezen, 1864-től 1873-ig terjedő évtizedben.

Egy már enyészetnek indult ferde kormányrendszer, tettetett erőt fitogtató végvonaglásai az úgynevezett provisoriumban, melyet az alkotmányos szabadság kelő hajnalpirja dönt véghomályba; a közelmúlt 63-diki aszály utóbajai felváltva több dús és az évtizedek óta legbüjább 1868-diki év

gazdag termése által; egy pusztító háború az évtized közepén, míg második felében majdnem a remélt világbéke má-mora ringat álomba; a szunnyadozó vállalkozási szellem lassú felocsúdása, mely utóbb üzéri orgiákat ülvé, hogy az évtized alatt kétszer bukják a szédelgő magasságból a tétlenség, pangás és bizalmatlanság sötét tengerébe; kétizben pusztító járvány, mely a tized utolsó évében döghalál módjára söpri el népünk javarészét; politikai újjászületés örömrivalgásai, felváltva a túlzott önvád és bátortalan reményvesztés búslakodása által, melynek csak ma kezd helyébe lépni a férfias tettebuzdulás.

Mindmegannyi tényező, melyek visszahatnak népessé-günkre s azonnal bemutató mozgalmi eredményeiben hí-ven is tükröződnek.

De talán nagyot is ígértem, midőn az utolsó évtized összes népesedési mozgalmának adatait fogadkoztam bemu-tatni; mert, fájdalom, ezek csak a legegyszerűbb adatokra terjednek, különben a házagok nem lettek volna betölthetők. Mily becses eredményekre és következtetésekre vezetnek egyébiránt ezek is, ezt — remélem — sikerülni fog bebi-zonyítanom, mert a házasságok, születések és halálozások nemcsak pusztá számaait bírjuk az egész országból, hanem bírjuk megyék- és vallásfelekezetek szerint, a házasságoknál a vegyeseket, a születéseknél a törvényteleneket, a halálozá-soknál az 5 éven alúliakat is külön. A minek fölvételére nem mertünk vállalkozni, az a házasságok kora és annak kimutatása vajjon első-, másod- vagy harmadizben kel-e együvé nőtlen haja donnal, özvegygel és viszont.

Nem bírjuk továbbá a születéseket havonként kimutat-va, a haláleseteket kor és a halál okai szerint. A mi ez ada-tokból — ha bírnök — következtetés volna vonható, arról ez-úttal le kell ugyan mondanunk; de a főbb mozzanatok iránt többé nem vagyunk kénytelenek sötétben tapogatózni.

Hogy végül mértéken túl dicsérni ne lássam anyagun-kat, teljességét illetőleg megjegyzem, hogy ez Horvát-Szlavon-országgra ezúttal ki nem terjed, a Magyarországra incorpo-rált határörvidék is csak a bekeblezés idejétől fogva szere-pel. De valamint Horvát-Szlavonország teljes elmaradása az

eredmények bemutatására befolyással nincs, a mennyiben összevetéseim alapjául mindenütt csak Magyarország-Erdély megfelelő népességét vettem; úgy a bekerült anyag helyesége és teljessége iránt is bátran megjegyezhetem, hogy a mi 1866-tól 1870-ig itt-ott még hézagos vala 2 — 3 megye némi községét illetőleg, úgy az 1871-től 1873-ig nagy lelkiismeretességgel után lőn pótolva s így a két utóbb említett tulajdonság tekintetében is jó és megbízhatónak mondható Magyarország népesedési mozgalmának statisztikai anyaga.

Emeli a szóban levő évtized anyagának érdekét, hogy ebbe népszámlálás is esett, mely megítélnünk engedi, mennyire vág össze az előleges számvetés a tényleges eredmény, egyúttal megbízhatóbb alakban tünteti ki azon népszámot, melyet 1873-nak végén létezőnek fogok bemutatni.

Tudvalevő ugyanis, hogy már az osztrák stat. igazgatóság is a népesedési adatok, nevezetesen a születések és halálozások közötti különbözet segélyével reconstruálni szokta volt az év végén a létező népszámot, mit ezúttal 1866, illetőleg 1870 óta a magyar stat. hivatal teljesített.

Magyarország-Erdély népessége a születési többlet hozzászámítása által e szerint volt:

1864-ben 12.758.811 lélek.

1865-ben 12.909.421 »

1866-ban 12.951.488 »

1867-ben 13.021.288 »

1868-ban 13.135.330 »

1869-ben 13.277.347 »

Itt kissé meg kell állapodnunk, mert az 1870-diki népszámlálás az 1869. december 31-diki állapot szerint tüntetvén ki a népességet, azt ugyanezen területre 13.219.350 léleknek mutatja ki. A különbözet a számítás és tényleges számlálás között e szerint 57.997 lélek vagyis 0.43% tehát nem is fél százalék. De még e csekély százaléknyi különbözet értéke is leszáll, ha elgondoljuk, hogy csak a születési és halálozási különbözet szolgált a kiszámítás alapjául, a ki- s bevándorlás számai pedig tekintetbe nem vétethettek, mert nyilvántartásukra, hazánkban ez idő szerint semmi törvényes alap nem létezik.

Miután a tényleges szám a kalkulus útján elértnél becsebb, ezentúl a népszámlálási eredményt vettem alapúl; a mennyiben pedig ez szolgál kiindulási pontul valamennyi további összevetésnek, hozzá kellett immár venni a volt magyar határörvidék lakosságát is, mely az anyaországhoz csatoltatván 341.895 lélekből áll; megjegyzem egyébiránt, hogy e terület mozgalmi adatai már 1871-től fogva lőnek kimutatva s a számítás ekkép is történt. Az előrebocsátottak szerint tehát a népességi állapot:

1869 végén	13.561.245
1870 »	13.693.092
1871 »	13.749.549
1872 »	13.732.466
1873 »	13.435.193

Miként alakult a népszám az egyes törvényhatóságok területén az utolsó népszámlálás óta, következő táblázat mutatja:

A népesség

állapota az 18^{69/70}-iki népszámlálás óta a születési és halálozási különbözet alapján kiszámítva.

Folyó szám.	Az ország területe	A népesség				
		az 1869-i számlálás szerint	1870	1871	1872	1873 -
			végével			
	I. Dunán innen.					
1	Árva megye	82,364	83,120	83,650	84,088	81,850
2	Bars »	137,191	138,795	140,384	141,621	141,862
3	Esztergom »	65,306	65,990	66,722	67,414	67,136
4	Hont »	112,195	113,195	114,550	115,364	112,264
5	Liptó »	79,273	79,809	80,206	80,760	78,965
6	Nógrád »	198,269	200,203	202,675	204,235	191,430
7	Nyitra »	361,005	364,797	369,244	371,496	370,821
8	Pozsony »	297,377	299,987	303,211	305,782	304,264
9	Trencsén »	248,626	250,980	252,876	253,741	250,800
10	Turóc »	45,346	45,759	46,080	46,149	45,049
11	Zólyom »	101,958	102,902	104,099	105,350	101,797
	Összesen	1.728,910	1.745,537	1.763,697	1.776,000	1.746,238

Folyó szám.	Az ország területe	A népesség				
		az 1869-i számlá- lás sze- rint	1870	1871	1872	1873
			végével			
	II. Dunán túl.					
1	Baranya megye	283,506	285,399	283,555	280,454	277,285
2	Fehér »	196,234	198,602	201,414	203,618	204,760
3	Győr »	103,637	104,496	106,052	107,672	106,178
4	Komárom »	143,090	144,379	146,584	148,215	148,148
5	Mosony »	75,486	76,019	77,074	77,924	77,932
6	Somogy »	289,555	293,736	295,575	294,573	293,157
7	Sopron »	230,158	233,004	236,470	239,682	240,404
8	Tolna »	220,740	223,179	225,789	227,775	227,897
9	Vas »	331,602	336,082	340,837	344,286	345,206
10	Veszprém »	201,431	203,786	206,263	208,701	207,735
11	Zala »	333,237	336,683	338,887	340,014	338,877
	Összesen	2,408,676	2,435,365	2,458,500	2,472,914	2,467,579
	III. Duna-Tisza köze.					
1	Bács megye	609,475	619,029	621,818	619,710	605,199
2	Csongrád »	207,585	209,844	212,235	214,007	211,821
3	Heves »	332,613	337,072	342,570	346,049	331,144
4	Jász-Kun kerület	215,526	217,632	220,629	221,403	217,973
5	Pest megye	775,030	780,688	786,269	785,717	776,096
	Összesen	2,140,229	2,164,265	2,183,521	2,186,886	2,142,233
	IV. Tiszán innen.					
1	Abauj »	166,666	167,619	169,484	169,790	162,305
2	Bereg »	159,223	160,828	192,474	162,691	156,138
3	Borsod »	195,037	196,515	198,833	199,843	190,576
4	Gömör »	173,438	174,659	176,057	176,760	168,110
5	Sáros »	175,292	177,939	180,501	183,229	174,304
6	Szepes »	175,061	175,734	177,557	179,461	173,382
7	Torna »	23,176	23,521	23,815	23,993	22,165
8	Ung »	130,032	131,691	133,406	133,823	128,103
9	Zemplén »	292,771	294,040	296,749	297,186	282,013
	Összesen	1,490,696	1,502,546	1,518,876	1,526,774	1,457,096
	V. Tiszán túl.					
1	Arad megye	304,713	308,434	302,500	295,515	281,158
2	Békés »	209,729	212,695	214,613	215,960	207,490
3	Bihar »	555,337	559,248	554,647	544,088	513,450
4	Csanád »	95,847	97,348	97,671	97,505	93,996
5	Köz.-Szolnok »	113,639	114,514	113,695	111,543	106,943
6	Kraszna »	62,714	63,162	62,973	61,815	58,905
7	Mármaros »	220,506	223,827	224,284	224,743	221,477
8	Szabolcs »	265,584	268,041	270,742	270,360	257,927
9	Szatmár »	280,568	282,340	281,124	276,825	265,408
10	Ugocsa »	67,498	67,802	68,005	67,721	65,949

Folyó szám.	Az ország területe	A népesség				
		az 1869-i számlá- lás sze- rint	1870	1871	1872	1873
végével						
11	Zaránd megye	63,382	64,195	63,681	63,184	60,191
12	Kővár vidéke	51,744	52,100	51,919	51,621	50,869
13	Hajdú kerület	62,914	63,757	64,287	64,708	63,148
	Összesen	2.354,175	2.377,463	2.370,141	2.345,408	2.246,911
VI. Maros-Tisza- Duna köze.						
1	Krassó megye	291,538	292,562	288,914	281,429	276,998
2	Szörény »	104,829	104,829	105,436	105,514	105,190
3	Temes »	394,037	395,118	387,294	377,760	370,827
4	Torontál »	546,428	551,639	548,625	544,790	535,030
5	N.-Kikindai ker.					
	Összesen	1.336,832	1.344,148	1.330,269	1.309,493	1.288,045
VII. Erdély.						
1	Alsó Fehér megye	227,254	228,659	227,178	224,647	220,952
2	Aranyos szék	19,680	19,738	19,899	19,780	19,456
3	B.-Szolnok megye	138,307	139,416	139,638	139,260	136,897
4	Besztercze vidéke	26,357	26,322	26,128	26,062	25,060
5	Brassó vidék	83,090	83,813	84,285	84,594	84,505
6	Csik szék	107,285	108,622	109,741	110,194	109,332
7	Doboka megye	106,430	107,197	107,117	106,699	104,445
8	Felső Fehér »	58,077	58,629	58,640	58,508	57,905
9	Fogaras vidéke	82,852	83,844	84,306	84,351	83,827
10	Három szék	110,055	111,108	111,144	111,317	111,341
11	Hunyad megye	188,991	190,143	188,717	186,493	179,612
12	Kolozs »	190,326	190,907	190,747	190,197	184,853
13	Kőhalom szék	21,387	21,683	21,630	21,131	20,543
14	Küküllő megye	94,895	95,166	94,907	94,061	92,386
15	Maros szék	92,398	93,030	93,697	93,318	91,498
16	Medgyes szék	39,121	39,406	39,307	38,850	38,147
17	Nagy Sink »	23,970	24,143	24,113	23,861	23,458
18	Naszód vidéke	52,688	53,083	53,363	53,485	52,553
19	Szegesvár szék	27,280	27,493	27,424	27,489	27,281
20	Szász Sebes »	19,237	19,370	19,268	19,013	18,754
21	Szászváros »	22,479	22,560	22,332	21,904	20,759
22	Szeben »	86,917	87,487	87,124	86,535	85,564
23	Szerdahely »	19,345	19,484	19,397	19,167	18,891
24	Torda megye	152,692	153,439	154,216	153,385	149,716
25	Udvarhely szék	98,224	99,331	99,933	100,337	99,293
26	Ujgyház »	12,390	12,455	12,395	12,274	12,174
	Összesen	2.101,727	2.116,528	2.116,646	2.106,912	2.069,202

Végig tekintve ezen egész általánosságban bemutatott számokon, melyeknek nagy része azonkívül még saját működésünk előtti korszakból is való, annyit máris konstatálhatni, hogy az egész évtized alatt folytonos csendes emelkedés tapasztalható, mely az évtizednek csak utolsó előtti évében 1872-ben fordul gyöngé hanyatlásnak — mit a már ekkor föllépett utolsó kolerának tulajdoníthatunk, mely hanyatlás 1873-ban ugyan e befolyás alatt tetemessé változik.

A különböző évek befolyását világosabban látni a népességi mozgalom egyes tényezőinél, így legelőbb is ezekre térünk, kezdve azok elsejénél vagyis a *házasságoknál*.

Magyarország-Erdélyben

	házasság kötöttet		esik egy házasság
1864-ben	104,490	—	120 lélekre
1865-ben	118,864	—	108 »
1866-ban	105,670	—	122 »
1867-ban	135,601	—	96 »
1868-ban	179,637	—	73 »
1869-ben	146,272	—	90 »
1870-ben	133,999	—	96 »
1871-ben	142,853	—	96 »
1872-ben	147,555	—	93 »
1873-ban	153,068	—	88 »

A népszámlálás óta lefolyt évek esketési viszonyait megynként — egy alább bemutatandó nagyobb szabásu területi felosztás szerint — a következő táblázat mutatja:

Az esketések

Magyarországban (Erdélylyel s a magyar határőrvidékkel együtt) megyénként 1870—1873.

Folyó szám.	Az ország		Házasság kötöttetett			
	területe		1870	1871	1872	1873
I. Dunán innen.						
1	Árva	megye	900	720	670	1,022
2	Bars	»	1,606	1,632	1,659	1,351
3	Esztergom	»	739	814	802	751
4	Hont	»	1,016	1,179	1,177	1,144
5	Liptó	»	780	833	854	951
6	Nógrád	»	1,775	2,146	2,151	2,396
7	Nyitra	»	3,879	4,134	4,361	3,849
8	Pozsony	»	3,213	3,411	3,567	3,279
9	Trencsén	»	2,637	2,632	2,711	3,035
10	Turóc	»	426	503	503	522
11	Zólyom	»	1,211	1,215	1,265	1,171
Összesen			18,182	19,219	19,720	19,471
II. Dunán túl.						
1	Baranya	megye	2,958	3,284	3,291	3,143
2	Fehér	»	2,136	2,201	2,175	2,057
3	Győr	»	1,080	1,244	1,116	1,122
4	Komárom	»	1,594	1,600	1,689	1,493
5	Mosony	»	758	765	776	737
6	Somogy	»	2,928	3,132	3,334	2,772
7	Sopron	»	1,868	2,300	2,467	2,330
8	Tolna	»	2,632	2,877	2,702	2,438
9	Vas	»	3,305	3,316	3,495	3,206
10	Veszprém	»	2,096	2,076	2,346	2,111
11	Zala	»	3,830	3,497	3,972	3,181
Összesen			25,185	26,292	27,363	24,590
III. Duna-Tisza köze.						
1	Bács	megye	5,858	6,654	7,055	7,620
2	Csongrád	»	1,987	2,526	2,403	2,601
3	Heves	»	3,246	3,726	3,794	4,272
4	Jászkun kerület		2,020	2,344	2,584	2,864
5	Pest	megye	8,678	9,108	9,100	9,205
Összesen			21,789	24,358	24,936	26,562

Folyó szám.	Az ország		Házasság kötött			
	területe		1870	1871	1872	1873
IV. Tiszán innen.						
1	Abaúj	megye	1,858	1,792	1,882	1,865
2	Bereg	»	1,624	1,569	1,539	1,800
3	Borsod	»	2,053	2,450	2,787	2,163
4	Gömör	»	1,698	1,817	1,730	1,984
5	Sáros	»	1,591	1,828	1,885	2,625
6	Szepes	»	1,833	1,925	1,933	2,271
7	Torna	»	225	264	221	288
8	Ung	»	1,217	1,342	1,247	1,711
9	Zemplén	»	1,501	3,151	3,312	3,883
Összesen			13,600	16,138	16,536	18,590
V. Tiszán túl.						
1	Arad	megye	3,290	2,848	3,579	4,189
2	Békés	»	2,180	2,914	2,424	3,326
3	Bihar	»	4,252	4,841	4,983	5,789
4	Csanád	»	895	1,168	1,230	1,540
5	Közép-Szolnok	»	1,122	970	1,097	1,147
6	Kraszna	»	721	541	598	710
7	Mármaros	»	2,098	1,732	1,914	2,300
8	Szabolcs	»	2,253	2,673	2,728	3,099
9	Szatmár	»	2,826	2,840	2,994	3,127
10	Ugocsa	»	671	690	713	796
11	Zaránd	»	500	374	460	608
12	Kővár vidéke		519	415	487	480
13	Hajdú kerület		590	702	619	676
Összesen			21,917	22,708	23,826	27,787
VI. Maros-Tisza-Duna köze.						
1	Krassó	megye	2,578	2,716	3,220	3,105
2	Szörény	»	—	1,009	1,083	690
3	Temes	»	4,492	4,617	4,906	4,920
4	Torontál	»	3,730	5,306	5,396	5,321
5	Nagy-Kikindai ker.		557	741	627	823
Összesen			11,357	14,389	15,232	14,859
VII. Erdély.						
1	Alsó-Fehér	megye	2,356	1,918	2,142	2,239
2	Aranyos szék		209	179	217	212
3	Belső-Szolnok	megye	1,318	1,075	1,310	1,241
4	Besztercze vidék		312	287	333	238
5	Brassó		866	824	776	863
6	Csik szék		1,237	1,025	933	1,014
7	Doboka	megye	1,081	886	1,002	1,044
8	Felső-Fehér		596	611	592	654
9	Fogaras vidéke		873	788	673	794

Folyó szám.	Az ország területe	Házasság kötött			
		1870	1871	1872	1873
10	Három szék	1,025	1,212	1,064	1,130
11	Hunyad megye	1,705	1,478	1,692	1,870
12	Kolozs »	1,974	1,832	1,926	1,997
13	Kőhalom szék	239	217	171	232
14	Küküllő megye	1,176	1,022	1,007	1,005
15	Maros szék	1,087	994	907	1,052
16	Medgyes »	409	408	426	350
17	Nagy-Sink »	242	207	164	302
18	Naszód vidéke	544	439	445	519
19	Segesvár szék	277	284	252	281
20	Szász-Sebes »	200	154	221	162
21	Szászváros »	283	212	255	250
22	Szeben »	914	893	771	782
23	Szerdahely »	194	167	173	178
24	Torda megye	1,660	1,506	1,499	1,705
25	Udvarhelyszék	1,065	1,021	870	991
26	Újgyház »	127	110	121	104
	Összesen	21,969	19,749	19,942	21,209

Némileg tájékozódni fogunk e számok értéke iránt ha más országokéival összehasonlítjuk.

Átlag ugyanis egy házasság esik :

Ausztriában (1864—71) 112 lélekre.

Bajorországban (1871) 119 »

Szászországban (1868—71) 113 »

Német birodal. (1871) 108 »

Olaszország (1863—70) 133 »

Franciaország (1869) 121 »

» (1870) 165 »

» (1871) 138 »

Belgiumban (1872) 129 »

Angliában (1865—71) 114 »

Magyarország tehát, mint látszik, valamennyi országnak előtte áll a népesség törvényes szaporodásának első föltételével, vagyis a házasságok viszonyyszámaival, a mennyiben itt az utolsó évtizedben 132.900 házasság kötött évén át, esvén egy esketés átlag 97 lélekre.

S így a népesség számában való szaporodást ismételve látjuk a házasságoknál is. Az emelkedés folytonos, mi a két

végző évnek összehasonlításából is legott kitünik; 1864-ben még csak 120 lélekre esett egy házasság, míg 1873-ban már minden 88 lakosra jut egy esketés.

De nem oly állandóan folytonos az emelkedés az évtizeden belül, mert már 1866-ban, a porosz háború évében tetemes csökkenést tapasztalunk a házasságok számában, mely 13,200 esetre rúg s a már 108 lélekre eső hányadot 122-re emeli.

A következő 1867-diki, elég normalis év és 30,000-rel szaporítván a házasságok számát, meg is közelíti az átlagot 96-tal; de az utánna való 1868-diki, az egész évtized legtermékenyebb, leggazdagabb éve 44.000-rel emelkedik közvetlen elődje fölé s a hányadot 73-ra szorítja le, mi többé egy évben sem ismétlődik. Már 1869-ben az első nagyobb válság befolyása alatt 33.000-rel apad a házasságok száma, a hányad 90-re szökik; 1870, 71, 72 mind az átlag körül mozognak 96 és 93 között, és csodálatosan az 1873-diki év, ép az, mely alatt a cholera oly irtózatosan pusztított, 5.500-zal szökteti fel a házasságok számát. Ezt másképp alig magyarázhatni, minthogy a még 1872 őszén a cholera által látogatott vidékek lakói, élvén azon szokásnak, melyet állandóan tapasztalunk bármely népnél, a megelőzőt csapásokat mintegy jóváteendő—vagy talán felocsúdva a járványszülte rémületből, iparkodtak helyreütni a megelőző évben elhalasztottakat s az akkorra szándékolt házasságot csak 1873-ban köték meg. Csak újabb évnek tanulmányai fogják e föltevést igazolni, ha ugyanis 1874-ben is hasonló emelkedését fogjuk tapasztalni a házasságoknak.

Régi szokása a *moralstatistikának*, melynek a népesebbi mozgalom részben legbecsesebb adatait szolgáltatja, hogy a házasságok számát a *gabona*, vagyis magyarán, a mely kifejezés itt nagyon találó: az *élet* árával hozzák kapcsolatba. Ám tekintsük meg ezt is, módunkban van; mert bírjuk a szóbanlevő évtized átlagos gabonaárait is.

Elég volna ugyan itt a *búza* áaira szorítkozni; a mennyiben azonban népünk nagy része *rozsszal* is táplálkozik, ennek áaira is voltam tekintettel; sőt, hogy egész biztosan haladjunk, e kettőnek *átlagárait* is kiszámítottam.

Az eredmény ím ez:

	<i>a búza</i>	<i>a rozs</i>	<i>kettejük átlag</i>
	<i>ára volt:</i>		
1864-ben	4.29 frt.	2.84 frt.	3.56 frt.
1865-ben	3.03 »	1.91 »	2.47 »
1866-ban	4.51 »	3.28 »	3.89 »
1867-ben	6.15 »	4.25 »	5.20 »
1868-ban	5.08 »	3.58 »	4.33 »
1869-ben	4.46 »	3.03 »	3.74 »
1870-ben	5.24 »	3.21 »	4.22 »
1871-ben	6.16 »	3.51 »	4.83 »
1872-ben	6.69 »	3.62 »	5.15 »
1873-ban	7.38 »	5.47 »	6.42 »

Ez apró kis táblázat legelőbb is arról győz meg bennünket, hogy a búza s rozs ára — mi átlagukból is kitűnik — teljes párhuzamban haladt az egész évtized alatt s így, ép annyi biztossággal csupán a búza áraival is hasonlíthatnók össze a házassági eseteket.

Grafikailag ábrázolván a viszonyt, mi világosabbá s biztosabbá teszi a tanulmányt, azt találjuk, hogy 1864-65- és 66-ban csakugyan egyenközüen apad s emelkedik a gabonaár s utána szaporodik meg fogy a kötött házasságok száma; de már 1867-ben a búza ára szökik felfelé, még pedig tetemesen 4.51-ről 6.15-re, a házasságok mégis 30,000-rel szaporodnak. Itt alighanem a megelőzőtt háborús év nagyobb hatását is látjuk, mely a 66-ról elmaradt esketéseket 1867-ben utánpótolni igyekszik. 1868 normalis évnél látszik: apadás az árakban, emelkedés, még pedig legnagyobb a házasságokban, csakhogy ez egyúttal a legtermékenyebb esztendeje az évtizednek. A következő 1869-diki évben azonban felbomlik e viszony s többé nem is áll helyre. Ez évben ugyanis époly árcsökkenés a gabonában, mint apadás a házasságok számában. 1870-ben még egyszer emelkedik kissé az ár és csökken az esketés, de inntől 1873 végeig folytonos áremelkedés mellett ép oly következetesen szaporodik az esketések száma is, mely felforgatni látszik minden okoskodást.

Mégis azt hiszem, nem oly rögtön kellene e viszony ku-

tatását abba hagynunk. Sőt, úgy látom, a gabonaárak és esketések közötti viszony, a mint általános elvül van elfogadva külföldön, egyike azon állításoknak, melyeket mi is vakon elfogadtunk s alkalmaztunk behatóbb vizsgálat nélkül saját viszonyainkra.

Ugyan így állunk e kérdéssel is, mint a *Neumann* által fölvetett s a nemzetgazdasági irodalomban méltán feltűnést okozott azon állítással, hogy az ausztriai monarchiában az aratás jó vagy rossz volta nem gyakorol akkora befolyást összes pénzügyi viszonyaira, mint azt általában képzelik, mert az éven át más uton termelt érték, sokszorosán felülmúlja az egy évi aratás értékét. Okoskodása fonalán végül oda jut, hogy a monarchiára nézve a legjobb állapot az, ha nagy az aratás terményekben, de olcsó az áruk.

Ha nem a monarchiát említi *Neumann*, hanem csak Ausztriáról szól, állítása talán megtámadhatatlan. Miután azonban Magyarországot is bevonja, hiányosnak kell végállítását találnom; mert nálunk elismert igazság, hogy az ország azon évben örül a legjobb állapotnak, melyben a termény is sok, ára is magas. És ez természetes, mert népünk még mind túlnyomó része földmives s így mint közvetlen termelő csak akkor örülhet nagy jövedelemnek, ha minél jobban kelnek terményei.

Ime a kapcsolata e merőben idegennek látszó elméletnek a népesedési kérdéssel, illetőleg a gabonaárak és esketések közötti viszonynyal. Miután a népesedési mozgalom statistikájának az anyag legnagyobb részét a népesség azon osztályai szolgáltatják, melyek legszámosabbak, világos, hogy az esketések évi számában is a földnép, tehát a gazda szerepel a legnagyobb százalékkal. De ha áll a kapcsolat a gabonaárak és esketések között, mit a biztosabb megélhetésből magyaráznak külföldön, főleg alacsony gabonaáraknál mutatván ki szaporodást az esketésekben: úgy állni kell nálunk az ellenkezőnek, hogy ugyanis Magyarországon, mint kiválóan földmivelő államban, nagyobb gabonaárak mozditják elő az esketések szaporodását s e mellett szólnak az imént bemutatott statistikai adatok is. 1864-től 1866-ig ugyanis a gabonaárak ingadozása nem nagy s az esketések emelkedé-

sét 1865-ben csakis a természetes fejlődésnek tekinthetjük, mely irány az összes évtizedben nyilvánul. Már 1866-ban a háború befolyását látjuk az esketések apadásában s azon-túl, mint látszik, a külföldi állításoktól merőben eltérő, Magyarország külön viszonyaiban azonban kielégítő magyarázatot leő arány lesz észlelhetővé.

Mielőtt bármely új összehasonlítást megkísértenék, meg kell jegyeznem, hogy a legérdekesebb észleletek az ország különböző vidékei szerint tehetők akkor, ha megyénként kutatjuk az anyagot; sőt ez még fokozódik, ha a külön törvényhatóságot képező városok viszonyait is külön nyomozzuk.

Ily összehasonlítás tehető egyébiránt és történt is táblázatban; de 150 külön törvényhatóság viszonyait külön felsorolni, számtengerbe való fullasztásnak illenek be, melyre se hallgatót se olvasót itélteni nem szabad. Fenmaradna tehát csakis a legérdekesebb, a legflagransabb eseteket külön kiszemelni s példakul mutatni be azokat. — De, marad fenn eunél jobb út, mely képet ad az egész ország vidékenként eltérő viszonyairól, s a melylyel a statistika egy újabb tudományos igényének kielégítéséhez közeledünk.

Régibb idő óta pengetik ugyanis a geográfiai rendszert a statistikában, mely alatt azt értik, hogy a statistikai kutatás ne tapadjon valamely ország politikai beosztásához, hanem nyomozza tárgyát az ország természeti viszonyaihoz simulva s a statistikai anyag szerint jelölje ki az országon belől levő természetes vidékköröket és határokat.

Ez igény jogosultnak látszik, de szőszerinti fogatosítása nehezebb, mint az első pillanat mutatja. Nem is akarok odáig menni, mert az adatszerzésben amúgy is a község határáig kell lenyúlnunk, az eredmény kitüntetésében pedig, a hol csak a tér engedi, a járásokra kell támaszkodnunk, melyek többnyire legtermészetesebben körülhatárolt részei a vidéknek.

De ha már bajosnak mondtam a megyei sommak felsorolását, hogyan vállalkozzunk a járásokéra? Viszont azonban az országot, mint egészet mutatni be, ismét nem helyes, mert hazánk természeti viszonyai sokkal eltérőbbek,

semhogy bármely statisztikai tény az egész ország területére vonatkoztatva híven tüntetné ki a felmutatni szándékoltat.

Ha tehát az ország egyes részeiről, vidékeiről akarunk szólani, legegyszerűbbnek látszanék: elfogadni a régi felosztást Dunán s Tiszán innenre meg túlra.

A Dunán-túli illetőleg *jobbparti* kerület ellen nem is lehet kifogásunk, mert ez egy magában kikerekített, meglehetősen egyforma természeti viszonyokkal is bíró terület. — De már a *Dunán inneni*, jobban: *balparti* mely éjszakkeleti határával a Kárpátok által Ausztria egyes tartományaira támaszkodik, míg déli szélét Szlavóniától csak a Duna, bár hatalmas határvetője választja el: ez se geografiailag se physikailag nem egyöntetű terület. Legott azzá válik, azonban ha a felvidék természetétől merően eltérő *Duna-Tisza-közét* elválasztjuk tőle. Ime földrajzi nevezet, természeti viszonyokon alapuló, melylyel helyesen kikerekített tért nyerünk, mit szerintem Pest és Bács megyék képeznek, hozzá járulván a Jászkúnság apróbb nagyobb enclave-jaival, Heves megye, melybe amannak több része be van ékelve s mely nagyobb részével különben is a Tiszamentét képező, azontúl pedig Csongrád megye, melynek nyugati része átesapván a Tiszán a Kis-Kúnságra meg Bácsmegyére dől.

Maradhatna továbbra változatlanul a *Tiszán-inneni*, helyesebben *jobbparti kerület*, meglehetősen hasonló térbeli, orografiai és éghajlati viszonyokkal. De már a *Tiszán-túli* vagyis *balparti* nem nyúlhat éjszakkeleten a Bukovináig s befoglalva Erdély egész nyugati határát, nem támaszkodhatik déli részével Szerbiára. A természetes határ azonban itt is meg van adva s ez a Maros.

Nehogy pedig a politikailag rosz emlékü szerb vajdaság jusson eszünkbe, ezt a Duna-Tisza köze módjára *Maros-Tisza*, vagy *Maros-Duna-köznek* mondhatjuk s fog állani Temes, Torontál és Szörény megyékből, meg a nagy-kikindai kerületből. — Erdély végre oly, a természettől alkotott tömör egész, hogy hetedik országrésznek az anyaországon belől bátran megtarthatjuk; Horvát-Szlavonországra pedig ezúttal nem terjeszkedem.

Hivatalosan e felosztást nem alkalmazhatom; de a hol mint magánember foglalkozom statisztikai tanulmányokkal, e

elosztás előnyét már is tapasztaltam, alkalmazom is, sőt a népesedési statistika némely főmozzanatát e szerint lesz szerencsém bemutatni a t. Akadémiának, előre is felhíván becses figyelmét arra, területileg s népességileg mily kikerekített téreket kapunk javaslatom szerint :

A javasolt területeknek

	kiterjedése oszt. □ mrföld	lakossága 1873 végén	viszonylagos népesség
I. Duna jobbparti ker.	585.31	1.746.238	2.985
II. Duna balparti	750.63	2.467.579	3.290
III. Duna-Tisza köze	635.85	2.142.233	3.733
IV. Tisza jobbparti ker.	548.41	1.457.096	2.658
V. Tisza balparti	908.12	2.246.911	2.474
VI. Maros-Tisza-Duna köze	489.24	1.288.045	2.634
VII. Erdély	954.85	2.069.202	2.168
Összesen és átlag	4.872.41	13.417.304	2.753

E szerint tehát 5 és 900 □ mérföld körül változó területi csoportokat nyerünk, aránylagosan elosztott másfél és 2—2 milliónyi lakossággal, mely még viszonylag is helyesebben csoportosul, kimutatván a ritkább lakosságú vidékeket. Csak a Duna-Tisza köze feltűnő némileg, a mennyiben ennek nagyobb viszonylagos népességét a főváros okozza.

Visszatérve immár újra az *esketésekre* még két mozzanatot kell kiemelnem, a mennyiben ez, tekintettel a rendelkezésre levő anyagra, némi összevetéseket enged megtennünk.

E két momentum a *vallásfelekezetek* szerinti és a *vegyes* házasságok. Házasság kötöttett ugyanis :

	római kath.	görög kath.	görög keleti	ágostai evang.	helv. uni- hitv. tárius	naza- renus	izrae- lita
1864*).	64.513	14.080	19.089	8.349	15.338	531	— 2.988
1865*).	73.492	13.852	24.097	9.665	18.209	408	— 3.239
1866.	50.421	12.381	14.379	8.604	16.644	385	— 2.856
1867.	66.528	15.376	18.107	11.669	20.262	536	— 3.123
1868.	89.395	21.431	22.758	14.383	27.490	705	— 3.475
1869.	72.037	17.960	18.723	11.727	21.945	619	— 3.261
1870.	66.015	16.513	16.662	10.949	19.875	533	— 3.452
1871.	69.847	15.549	18.586	12.304	21.989	544	2 4.032
1872.	71.059	16.913	20.732	12.253	21.315	540	11 4.732
1873.	72.816	19.152	21.166	12.362	22.773	610	11 4.178

*) Ez években a vallásfelekezetek szerinti házasságokban Horvát-Szlavonország is befoglaltatik, mert a meglevő anyagból nem sikerült az illető adatokat kiválasztani.

A hullámváz, mely az esketések számában, a folytonos emelkedésen belől, tapasztalható meglehetősen arányossággal terjed ki valamennyi vallásfelekezetre. Az irányadók természetesen a római-katolikusok, mint népességünk legnagyobb százalékát képviselők. Hozzájuk mérten csak egy évben találunk feltünőbb eltérést a *görög-katolikusoknál*. Míg ugyanis a rómaiaknál 1870-től 71-re az esketések száma 3000-rel emelkedik, a görögöké ugyanez évben 1000-rel fogy; utóbb azonban ismét arányos emelkedést követ. Csekély, alig 600-ra menő csökkenés szemlélhető végül a *helvéthitvallásu evangélikusoknál* 1871-ről 1872-re, holott ugyanez évben valamennyi más felekezet emelkedő irányt tanúsít. E csekély eltérés azonban 21,000 esketésnél alig esik latba s helyi okokból magyarázható.

Biztosabb ítéletet csak akkor hozhatunk, ha azt nyomonkövesszük: az egyes vallásfelekezeteknél *hány fejre esik egy esketés* s ha ezen viszony tüntet ki nagyobb eltérést. Itt azonban előre meg kell jegyeznem, hogy az egyes évszámok lakosságát ily részletesen nem ismerjük, s így az 1870-ben kiderített vallásfelekezeti viszonyt kell alapul vennünk, mi egyébbiránt nagy befolyással a netalán kiderítendő különbszetre alig lesz.

Esett *pedig egy házasság* az alább kimutatott lélekszámra:

	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873
a róm. kath.	108	95	122	93	69	86	94	88	87	85
a görög »	131	133	149	120	86	103	112	119	109	96
a kel. gör.-nél	101	80	124	99	79	95	107	96	86	85
az ág. hitv. ev.	131	113	127	93	76	93	100	89	89	88
a helv. h. ev.	131	111	121	99	73	91	101	91	94	72
az unit.-nál	101	132	140	100	76	87	101	99	100	88
az izr.-nál	184	169	189	173	156	166	157	134	114	129

A mit feljebb az absolut számoknál tapasztaltunk, ugyanez ismétlődik itt, a sokkal biztosabb támpontot nyújtó viszonyszámoknál is. Az egyes hitfelekezetek is feltüntetik ugyanis az évtized általános számainál már tapasztalt s ott, a mennyire lehetséges vala, nyomozott hullámvázokat.

Hiába e sok számításal járt kis táblázatot azonban.

még sem állítottam össze, mert tényül mutatja ki, hogy a *görög-katholikusok* esketési aránya minden évben mögötte marad a többi hitfelekezetekének s így az átlagnak is.

E tényt már *Konek* is sejti, midőn a kezdetben idéztem értekezésben ráutal arra, hogy a görög katolikusok esketési arányában 1857-től 1865-ig »épen határozott fogyatkozás állott be.« E tényt most egy évtizeden át állandósítva látjuk. Legnevezetesebb ellentétek az évtized két *legroszabb* s *legjobb* esketési éve: 1866 és 1868 a midőn is az országos átlag és a görög-katholikusok esketési aránya úgy állott mint 122: 149 és 73: 86.

Az unitáriusok némileg eltérő arányain nem csodálkozhatunk. Sokkal csekélyebb számban vannak, (az összes népességnek csak 0.40 % -a) semhogy itt ne sokkal inkább az egyéni elem lépne előtérbe a nagy számokénál.

Az *izraeliták* esketési arányát azonban mindekkoráig sem tekinthetjük olyannak mely a valóságnak megfelel. A mikor az évtizedes átlag 120 és 80 körül inog s 97 lélekre mutat középszámul egy házasságot, ott lehetetlen elfogadnunk, hogy a zsidóknál legjobb esetben csak 129 lélekre, legroszabb esetben épen 189-re essék egy házasságkötés.

Konek 1857-ben épen 204 lélekre mutat ki egy Mózes-vallásu esketést, s midőn azt 1865-re (az egész magyar birodalmat tekintve, tehát az enyéimtől eltérő számokkal osztva) 136-ra esőnek találja, e »feltűnő gyarapodást csak a feljegyzéseknek azótai nagyobb pontosságából véli megfeytendőnek.« Ezt igazolják jelen számaink is, melyek folytonosan javulva szintén mathemaikailag mutatják a mind erélyesebb adatsűrgetés eredményeit, bár be kell vallanom, hogy mindamellett számos megyének még számosabb községéből nem sikerült megnyernünk a zsidó-anyakönyvek kivonatait.

Ez figyelembe veendő tény, mely, miután izraelita honfitársaink jóval meghaladják a félmilliót, az állam részéről igényel intézkedéseket, hogy ily számos és, társadalmi állásánál fogva, ily fontos osztály népmozgalmi viszonyairól legalább a többiek arányában legyen értesítve.

Érdekes azontúl kutatnunk, mily viszonyban állanak az egyes hitfelekezeteknél a *vegyes* házasságok, mirenézve vilá-

g osabb képet nyerünk, ha azonnal százalékokban tüntetjük ki e viszonyt.

Volt ugyanis:

<i>házasság *)</i>	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
A római ka- tholikusoknál	{tisztá 95.33	95.84	95.34	95.75	95.73	95.71	95.69	95.79
	{vegyes 4.67	4.16	4.66	4.25	4.27	4.29	4.31	4.21
a görög kato- likusoknál	{tisztá 91.95	91.97	92.76	92.72	93.23	92.93	92.41	92.50
	{vegyes 8.05	8.03	7.24	7.28	6.77	7.07	7.59	7.50
a keleti görö- göknél	{tisztá 97.48	97.73	97.53	96.72	96.45	96.61	96.93	96.12
	{vegyes 2.52	2.27	2.47	3.28	3.55	3.39	3.07	3.88
az ágostai hitv. evangelikusoknál	{tisztá 94.54	94.82	93.39	89.87	89.22	89.95	89.28	89.56
	{vegyes 5.46	5.18	6.61	10.13	10.78	10.05	10.72	10.44
a helv. hitv. evangelikusoknál	{tisztá 95.63	95.60	94.70	92.59	92.03	91.89	91.75	91.93
	{vegyes 4.37	4.40	5.21	7.41	7.97	8.12	8.25	8.61
az unitáriu- soknál	{tisztá 84.42	87.31	81.99	82.39	83.68	80.33	78.89	79.34
	{vegyes 15.58	12.69	18.01	17.61	16.32	19.67	21.11	20.66
az izraeliták- nál	{tisztá 100.00	—	—	—	—	—	—	100.
	{vegyes 0.00	—	—	—	—	—	—	0.00

Mellőzve a zsidókat, kiknek hitvallásuk tiltja, a polgári házasság intézményének hijával, hogy más hitfelekezetűekkel házasságra lépjenek: azt tapasztaljuk, hogy a legcsekélyebb számú alig 55.000-nyi felekezetnél vagyis az *unitáriusoknál* egyre szaporodik a vegyes házasságok száma s 15%-ról 20%-ra emelkedett a legközelebbi nyolcz év lefolyása alatt. Utánuk legkevésbé válogatóknak látszanak felekezet tekintetében a házasságoknál az *ágostai hitvallásu evangelikusok*, kiknél a vegyes házassági százalék szintén folyton emelkedik, sőt épen meg is kétszereződött 5-ről 10-re fokozódván. Ugyan ily mértékű emelkedést, bár csekélyebb arányban mutatnak a *helv. hitvallásu evangelikusok* vegyes házasságai, a százalék itt is 4-ről 8-ra emelkedvén. Leginkább csak saját hitsorsosokkal kelnek egybe a *görögkeletiek*, ámbár a vegyes házasságok, igaz hogy csekély százaléka, itt is emelkedett 2.50-től 3.80-ra. Apadást e viszonyban csak is a *görögkatholikusok* mutatnak, kiknél az 1866-ban még 8%-ot tett vegyes házasságok 1873 végeig 7 és félre apadtak. Majdnem merő változatlanságot tüntet fel végül a *római katolikusok* szám-aránya, kiknek 6.200.000 főből álló hitfelekezetében állandóan 95 és néhány tized százalékot mutat a tiszta s csak valamivel többet 4 százaléknál a vegyes házasságok száma.

*) Az 1864. és 1865-dik évekre e viszony ismét nem volt ki-
deríthető.

Ez eddig ily módon még ki nem tüntetett érdekes történelmi adat egyúttal nagyfontosságú összehasonlítási alapot fog képezni a közel jövőre nézve, a mikor ugyanis Magyarország is bírni fogja az újkor egyik leginkább követelt szabadelvű intézményét t. i. a *polgári házasságot*.

Azon viszonyok kutatásáról, melyek más államok népesedési mozgalmában a házasságok statistikáját annyira érdekessé, fájdalom, le kell mondanunk, mert a rendelkezésünkre levő anyag nem eléggé részletes arra nézve, hogy az esketéseket havonként, a házasulók korát, meg a protogam- és palingamházasságok viszonyait nyomozhatnók.

Áttérve a *születésekre*, előre is megjegyezhetem, hogy a legérdekesebb összevetések jóformán csak a *halálesetekkel* együttvéve tehetők. Mindemellett némely külön viszonyt is kell kutatnunk s e végből legegységesebb is az abszolút számokat konstatálnunk, mint a hogy az esketéseknél is tevők; de, a táblázatok szaporításának kikerülése végett, azonnal hozzáveteljük azon viszonyszámot is, mely kimutatja hány lélekre esik egy születés.

Az eredmény imez:

	Összesen született		esik egy születés
1864-ben	518.146	—	24 lélekre
1865-ben	536.190	—	24 »
1866-ban	546.110	—	23 »
1867-ben	506.234	—	25 »
1868-ban	557.841	—	23 »
1869-ben	566.123	—	23 »
1870-ben	570.692	—	24 »
1871-ben	591.148	—	23 »
1872-ben	563.362	—	24 »
1873-ban	566.792	—	23 »

A tíz évi átlag pedig 552.263 születést mutat ki, melyekből kerékszámban 24 személyre esik egy születés.

A születési arány tehát, mint látszik, eléggé állandó. A 66-diki háborúév után következő 1867-et kivéve, melyben nagy hanyatlás állt be, folyton emelkedik a szám 1872-ig, melynek, valamint az 1873-dik év külön viszonyait a halálesetek kutatásánál lesz alkalmunk bővebben tanulmányozni.

Megkísértém együvé állítani az esketések és születések számait, még pedig, amennyiben háromnegyedévi időköz esik a fogantatás és születés közé, a közvetlenül megelőző évvel hasonlítva össze a születési éveket oly táblázatot remélvén nyerni, melyből az új házasságok termékenységeire lehetne némileg következtetnünk. De az eredmény csak félig felelt meg várakozásomnak, mindössze annyit bírván konstatálni, hogy 1869-ben az új házasságoknak kellett legtermékenyebbeknek lenni, de az 1871-diki születések legnagyobb részének régibb házasságokra kellett esni.

A megyénkinti születéseket, ismét csak a népszámlálást követő évekből, következő táblázat mutatja:

A születések

Magyarországban (Erdélylyel s a magyar határőrvidékkel együtt) megyénként 1870—1873.

Folyó sz.	Az ország. területe	Sz ü l e t e t t			
		1870	1871	1872	1873
I. A Duna jobb partján.					
1	Árva megye	3,268	2,871	2,848	3,024
2	Bars »	6,399	6,330	6,484	6,886
3	Esztergom »	3,145	3,187	3,210	3,229
4	Hont »	4,495	4,311	4,218	4,291
5	Liptó »	2,992	3,089	3,099	3,227
6	Nógrád »	8,600	9,440	9,336	8,752
7	Nyitra »	17,340	17,892	18,282	19,093
8	Pozsony »	12,599	13,646	13,539	13,850
9	Trencsén »	11,956	11,711	11,450	12,830
10	Turóc »	1,762	1,864	1,965	1,922
11	Zólyom »	4,747	4,524	4,827	4,861
	Összesen	77,308	78,865	79,258	81,965
II. A Duna balpartján.					
1	Baranya megye	12,126	11,548	10,870	11,632
2	Fehér »	9,453	9,310	9,389	9,603
3	Győr »	4,731	5,011	5,008	5,013
4	Komárom »	6,788	6,937	6,998	7,111
5	Mosony »	3,326	3,517	3,468	3,539
6	Somogy »	13,778	13,560	12,243	13,427
7	Sopron »	9,603	9,906	10,140	10,274
8	Tolna »	10,636	10,770	10,710	10,505
9	Vas »	13,609	14,036	14,244	14,707

Folyó sz.	Az ország területe	Született			
		1870	1871	1872	1873
10	Veszprém	9,358	9,234	9,378	9,628
11	Zala	16,005	14,386	13,816	14,952
	Összesen	109,413	108,215	106,264	110,391
III. A Duna-Tisza közén.					
1	Bács megye	30,164	30,702	29,266	28,606
2	Csongrád »	9,020	9,146	8,990	8,645
3	Heves »	17,395	17,921	17,919	16,101
4	Jász-Kun kerület	10,274	10,508	10,364	10,147
5	Pest megye	36,061	38,070	38,105	38,705
	Összesen	102,914	106,347	104,644	102,204
IV. A Tisza jobb partján.					
1	Abauj megye	7,323	7,364	7,477	6,810
2	Bereg »	7,247	7,315	6,644	6,531
3	Borsod »	8,406	8,964	9,167	8,121
4	Gömör »	6,922	6,754	6,905	6,531
5	Sáros »	7,615	7,945	8,444	8,206
6	Szepes »	8,411	7,925	8,066	8,142
7	Torna »	1,007	1,011	1,030	937
8	Ung »	5,469	6,063	5,619	5,372
9	Zemplén »	6,560	13,199	13,222	12,191
	Összesen	58,960	66,540	66,574	62,841
V. A Tisza bal partján.					
1	Arad megye	15,568	13,858	10,797	11,858
2	Békés »	10,538	11,000	10,623	10,181
3	Bihar »	18,916	22,749	19,001	16,902
4	Csanád »	5,139	5,344	4,737	4,566
5	Közép-Szolnok »	4,547	4,287	3,410	3,215
6	Kraszna »	2,538	2,726	2,036	1,696
7	Mármaros »	9,198	8,157	8,128	9,132
8	Szabolcs »	11,129	13,020	12,736	10,683
9	Szatmár »	12,205	11,984	10,119	9,872
10	Ugocsa »	2,622	3,027	2,826	3,105
11	Záránd »	2,460	2,233	1,809	1,948
13	Kővár vidéke	1,605	1,553	1,262	1,529
13	Hajdu kerület	2,907	2,792	2,860	2,455
	Összesen	99,372	102,730	90,344	87,142
VI. A Maros-Tisza-Duna közén.					
1	Krassó megye	9,046	10,174	7,657	9,649
2	Szörény »	—	3,827	3,526	4,115
3	Temes »	16,012	16,886	14,082	16,350
4	Torontál »	17,192	21,063	20,641	20,743
5	Nagy-Kikindai kerület	3,085	2,922	2,562	2,375
	Összesen	45,335	54,872	48,468	53,232

Folyó sz.	Az ország területe	Született			
		1870	1871	1872	1873
VII. Erdélyben.					
1	Alsó-Fehér megye	8,560	7,425	6,665	6,885
2	Aranyos szék	684	723	708	687
3	Belső-Szolnok megye	4,768	4,406	4,051	4,365
4	Besztercze vidék	695	727	716	639
5	Brassó »	3,210	3,283	3,007	3,194
6	Csik szék	4,824	4,633	4,536	4,595
7	Doboka megye	3,692	3,403	3,110	3,321
8	Felső-Fehér »	2,098	1,948	1,938	1,784
9	Fogarás vidéke	3,092	2,872	2,659	2,818
10	Három szék	4,293	4,256	4,255	4,082
11	Hunyad megye	5,849	5,533	4,591	5,164
12	Kolozs »	6,696	7,129	6,622	6,371
13	Kőhalom szék	810	722	605	663
14	Küküllő megye	4,092	3,326	2,917	2,937
15	Maros szék	3,788	3,728	3,320	3,163
16	Medgyes »	1,481	1,424	1,246	1,194
17	Nagy-Sink »	798	696	622	582
18	Naszód vidék	1,732	1,798	1,704	1,925
19	Segesvár szék	906	883	934	908
20	Szászsebes »	656	616	553	595
21	Szászváros »	807	716	583	624
22	Szeben »	3,092	3,024	2,928	2,913
23	Szerdahely »	622	633	593	567
24	Torda megye	5,790	5,705	5,170	5,328
25	Udvarhely szék	3,942	3,638	3,448	3,369
26	Ujgyház »	418	332	329	344
Összesen		77,395	73,579	67,810	69,017

A számok értékének szigorúbb meghatározása végett egyébiránt itt is kitérhetünk a külfölddel való összehasonlításra. Találjuk pedig azt, hogy :

egy születés esett

Ausztriában	(1864—71)	25 lélekre.
Bajorországban	(1871)	26 »
Szászországban	(1868—71)	24 »
Német birodalomban	(1871)	25 »
Olaszország	(1863—70)	26 »
Franciaországban	(1869—71)	39 »
Belgiumban	(1861—72)	33 »
Angliában	(1861—71)	28 »

A szülés szaporaságában tehát csak az egy Szászország

mutat velünk egyenlő viszonyszámot (24-et) Austria s a német birodalom átlag 25-öt, a többi ország mind tetemesen elmarad mögöttünk.

Újra egy erősen bizonyító tény, hogy a magyarországi néptörzseknek s nevezetesen a magyarnak, mint legszámossabbnak korán sem gyér szaporulása oka annak, ha népességünk nem gyarapodik oly gyorsan, mint azt az ország érdekében óhajtunk kell. Az összehasonlító statistika ugyan is ellenkezőt bizonyít. S ha mégis népességünk nem tartana egyenlő lépést számbeli fejlődésében más államokéhoz — mit egyébiránt még közelebb kell megvizsgálnunk — oka egyedül szomorúbb halálozási viszonyainkban s általános közegészségügyi állapotainkban keresendő, mire szintén még kitérünk.

Egyelőre az újszülötteknek *nemi* különbségét kell kutatnunk. Egyike ez azon kérdéseknek, melyeket a statisztikusok régóta kísérnek kiváló figyelemmel s noha az anyag mind szaporodik, mely bizonyos állandó viszonyt tüntet ki a legtöbb államban, a természeti titok nyitjára még nem akadtak, vagyis a szabályos eltérés okának kiderítéseig még el nem jutottunk.

Született pedig:

	fiú	leány		a fizületési többlet		esik 100 leányra
1864-ben	266.689	251.457	—	15.232	=	106.0
1865-ben	276.171	260.019	—	16.152	=	106.1
1866-ban	280.198	265.912	—	14.286	=	105.3
1867-ben	260.329	245.905	—	14.424	=	105.3
1868-ban	287.054	270.787	—	16.267	=	106.0
1869-ban	290.576	275.547	—	15.029	=	105.4
1870-ben	292.250	278.442	—	13.808	=	104.8
1871-ben	303.253	287.895	—	15.358	=	105.3
1872-ben	289.232	274.130	—	15.102	=	105.5
1873-ban	291.275	275.517	—	15.758	=	105.7

Az évtized számai úgyszólván változatlanoknak mondhatók s alig térnek el a 10 évi átlagtól, mely szerint 15.141 fiúval születik több évenként és 100 leányszületésre általában 105 — 106 fizületés esik.

Mennyire megváltozik e viszony a fiúk szaporább ha-

lázozása által csak később nyomozhatjuk, a mikor is a népesedési mozgalom által kitüntetett viszonyt a népszámlálás által konstatáltattal fogjuk egybevetethetni.

Még egy figyelemre méltó mozzanat a születéseknél a törvényes és *törvénytelen* *gyuak* kutatása.

Törvénytelen születés volt:

	fiú		leány		a fizületési többslet		esik 100 leányra
1864 évben	19.850	—	19.215	—	635	=	103.3
1865 »	20.237	—	19.619	—	618	=	103.1
1866 »	24.122	—	22.993	—	1.129	=	104.9
1867 »	20.266	—	19.527	—	739	=	103.7
1868 »	21.089	—	20.422	—	667	=	103.2
1869 »	20.009	—	19.456	—	553	=	102.8
1870 »	20.009	—	18.952	—	1.057	=	105.5
1871 »	19.815	—	19.282	—	533	=	102.7
1872 »	18.593	—	17.931	—	662	=	103.7
1873 »	18.652	—	17.990	—	662	=	103.6

Az iménti táblázatból két érdekes tény tűnik ki. Először látjuk a törvénytelen gyermekek számának folytonos szaporodását, mi egyébiránt meglehetősen párhuzamban halad a születési szám általános emelkedésével; de tapasztaljuk azt is, hogy a törvénytelen gyermekeknél a fizületések túlsúlya koránsem akkora mint az összes születéseknél. Sőt az egy 1870-diki évet kivéve, melyben 105.5-re emelkedik, évről évre arányosan mögötte marad amannak s a tíz évi átlagban is 20,264 fi és 19,538 nőszületésnél csak 103 és 104 között inog a törvénytelen gyermekek túlsúlya, holott az összes születéseknél mint láttuk 105 és 106 között hullámszik.

Vajjon mily viszonyban áll a törvénytelen születések abszolút szaporodása a törvényesekhez azt csak akkor ítéldjük meg, ha évről évre nyomozzuk, mekkora *százalékát* képezik a törvénytelen születések a törvényeseknek.

Az eredmény ímez:

Az összes születések
közül törvénytelen
1864 évben — 7.54 %
1865 » — 7.43 »

Az összes születések
közül törvénytelen

1866 évben—	8.63 »
1867 » —	7.86 »
1868 » —	7.44 »
1869 » —	6.97 »
1870 » —	6.83 »
1871 » —	6.60 »
1872 » —	6.48 »
1873 » —	6.46 »

A számsorozatból azon örvendetes tünemény derül ki, hogy a törvénytelen szülöttek aránya, mely 1854-ben igaz még alig tett 4%-ot s főleg 1866-ban talán épen a háborús év következtében — kilenczefélen is felülemelkedett, azóta kis mértékben ugyan, de állandóan, illetőleg folytonosan csökken és 1873 végén már innen marad a 6 és fél százalékon.

E viszony az egyes hitfelekezeteknél nem levén egyforma, érdekesnek látszik azt legalább azon évekre, melyeknek anyaga rendelkezésemre van, vallásfelekezetek szerint is bemutatni.

A *törvénytelen születések* % a az összes születésekhez képest volt:

	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873
a római katolikusoknál	10.17	9.43	8.69	8.31	8.04	7.96	7.77	7.77
a görög »	7.31	6.44	6.56	5.67	5.43	5.37	5.26	5.15
a » keletiekénél	5.52	5.09	4.95	4.68	5.03	4.47	4.22	4.51
az ágostai hitv. evang.	7.40	6.11	5.86	5.31	5.09	5.38	4.81	4.81
a helv. hitv. evang.	8.78	8.25	7.70	7.05	6.88	6.60	6.59	6.34
az unitáriusoknál	9.65	9.35	7.82	6.66	7.68	6.94	7.12	7.81
a nazarénusoknál	—	—	—	—	—	12.16	7.66	9.35
az izraelitáknál	1.18	1.28	1.41	1.37	1.21	1.12	1.35	1.34

Az állandóság e viszonyban, mely folytonos apadási iránya mellett, valamennyi vallásfelekezetenél ismét megtartja eredeti arányát, valóban meglepő.

A *katolikusok* és *unitáriusok* százaléka a mint legnagyobb 8 évvel ezelőtt, ma is az, természetesen, hogy csökkenve az általános leszállás arányában. Ma is legjobb arányt mutatnak a *görögkeletiek*, épen mint a korszak kezdetén; a *zsidók* oly előnyös csekély százaléka alig változott néhány tizedes-

törttel s ha ma némileg magasabb, mint közel egy évtized előtt volt, az csak is a teljesebb anyagnak tulajdonítható. Megdöbbenő lehetne a *nazarénusok* roppant százaléka, ha e sectáról általában többet tudnánk s nem kellene azt hinnünk, hogy itt-ott talán a hatósági felfogás sorozta a törvénytelen szülöttek közé ezen, törvényileg el nem ismert felekezet magzatait.

Vajjon oly kedvezőtlen-e a törvénytelen születések számaránya nálunk, azt ismét csak más államok hasonló viszonyaival való összevetése után tudhatjuk meg. E tekintetben pedig következő számokat mutatnak az újabb kutatások.

A törvénytelen szülések száma

Ausztriában	{1854—64}	14.50	‰
	{1865—71}	14.68	»
Bajorországban	{1842—51}	20.62	»
	{1868—71}	18.67	»
Szászországban	{1848—56}	14.65	»
	{1868—71}	13.81	»
A német birod.	{1844—53}	14.20	»
	{1863—70}	13.27	»
Olaszországban	{1853—62}	5.20	»
	{1863—70}	5.49	»
Franciaországban	{1844—53}	7.42	»
	{1869—71}	7.36	»
Belgiumban	{1847—56}	8.09	»
	{1861—72}	13.00	»
Angliában	{1845—54}	6.67	»
	{1865—71}	6.22	»

E táblázatból legelőbb is azt tapasztalni, hogy a csökkenés az egyes államokban, a különböző korszakok szerint koránsem egyenletes, a mennyiben Ausztriában és Olaszországban, például, némi csekély emelkedés is látszik, mely Belgiumban éppen nagy szökésnek jelezhető; de tapasztalni még azt is, hogy Angliával körülbelől egyformán állunk e százalékra nézve, s csak az egy Olaszország halad meg vele, minden többi állam tetemesen alattunk áll, sokkal nagyobb százalékat tüntetvén ki a törvénytelen születéseknek nem csak Németország általában, hanem a szomszéd Ausztria is.

Magyarország ide vágó viszonyait az utóbbi három évről, több irányban földeríti következő táblázat:

A születések

1871 — 1873-ban vallásfelekezetek és nem szerint a törvénytelen gyermekek kimutatásával együtt.

Sorszám.	Vallás felekezete	Születések											
		1871				1872				1873			
		Összesen		ezek közül törvénytelen		Összesen		ezek közül törvénytelen		Összesen		ezek közül törvénytelen	
		fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány
1	Római katolikus	153,380	147,464	12,054	11,904	150,794	143,788	11,643	11,275	152,247	146,094	11,764	11,413
2	Görög katolikus	32,379	30,510	1,700	1,675	29,439	27,941	1,506	1,514	29,942	27,819	1,489	1,487
3	Görög keleti	40,133	37,880	1,841	1,643	34,281	32,886	1,483	1,349	36,115	33,764	1,617	1,532
4	Ágostai hitv. evangélikus	23,132	21,625	1,215	1,193	22,848	21,163	1,108	1,009	22,640	21,528	1,039	1,086
5	Helvét hitv. evangélikus	42,972	40,483	2,790	2,717	40,903	38,526	2,620	2,616	39,173	36,509	2,495	2,301
6	Unitárius	910	919	67	60	865	960	66	64	941	838	80	59
7	Názárenus	91	98	12	11	126	109	12	6	105	109	11	9
8	Izraelita	10,256	8,916	136	79	9,976	8,754	155	98	10,112	8,856	157	98
	Összesen	303,253	287,395	19,815	19,282	289,232	274,130	18,593	17,931	291,275	275,517	18,652	17,990

Még részletesebben a következő táblázat szól, melyen a főnőbbi abszolút számok százalékokra vannak átszámítva.

A házasságok és születések számai, bármily öröndetes népességi tényezőkül tekinthessük egyébiránt, önmagukban még keveset bizonyítanak fajunk szaporodásában. Erre nézve itéletet csak akkor képezhetünk magunknak, ha a harmadik tényezővel, a *halálozási viszony*nyal is összevetjük.

És ezzel eljutottam ezúttal felvett tárgyam legérdeke-
sebb, de egyúttal legszomorúbb részéhez.

Csak a *születés és halálozás közötti különbözetből* eredő többlet képezvén a népesség valódi, hogy úgy mondjam *intenzív gyarapodásának* mértékét, a bevándorlás általi szaporodás tőlünk kevésbbé függő viszonyoknak levén, különben is csekélyebb, eredménye: tekintsük át legelőbb is sommásan az évenkénti haláleseteket a keretül szolgáló évtizeden belől. Ismétlések kikerülése végett itt is hozzávethetjük azonnal az abszolút számhoz azt, mely megmutatja, hány lélekre esik országszerte egy halálozás.

Az összes halálozás

	volt	esik egy halálozás
1864-ben	434,066	— 29 lélekre
1865-ben	380,472	— 33 »
1866-ban	504,043	— 25 »
1867-ben	436,434	— 33 »
1868-ban	443,799	— 29 »
1869-ben	424,106	— 31 »
1870-ben	446,085	— 30 »
1871-ben	535,350	— 25 »
1872-ben	580,445	— 23 »
1873-ban	874,055	— 15 »

Vagyis egy évtized átlagában évenként 505,885 hal meg
s minden 26-dik előre esik egy halálozás.

»Hal meg,« mondom, és »esik« és korán sem azt mondom »kell meghalni« mint a moral statistika túlbuzgó hívei szeretik a tételt formulázni, mert a *természetes rend és törvényei* bármely szabályossága mellett is láthatjuk, hogy a halálozási szaporaság mérséklésében van a társadalomnak nagy befolyása, valamint — nem tagadhatni — természeti csapások

is vannak, melyek az oly állandónak látszó elhalási rendet tetemesen felforgatják.

E téren már bajos szembeszállanunk a külfölddel. A halálozás terén ez utóbbi majd mindenütt előnyösebb számokat tüntet fel. Esik ugyanis:

	egy halálozás
Ausztriában	(1863—71) — 32 lélekre
Bajorországban	(1860—71) — 34 »
Szászországban	(1868—71) — 34 »
a német birodalomb.	(1862—71) — 34 »
Olaszországban	(1863—70) — 33 »
Franciaországban	(1869—71) — 36 »
Belgiumban	(1861—72) — 43 »
Angliában	(1865—71) — 44 »

E viszonyt (Belgiumot s Angliát számon kívül is hagyva) az egész évtized alatt csak kétszer érte el Magyarország; 1865- és 1867-ben 33-mal, 1869- és 70-ben a 30 és 31 körül volt, azon kívül mindig innen maradt e számon s míg tíz évi átlaga szerint minden 26-ik emberre esik egy halálozás, egy rémes esztendőben (1873-ban) ez éppen 15-re szállt alá.

Az ország halálozásának részleteit megyék szerint (ismét csak a népszámlálás évétől innen számítva) következő táblázat tünteti ki:

A halálozás

Magyarországban (Erdélylyel s a magyar határőrvidékkel együtt) megénként 1870—1873.

Folyó szám	Az ország területe	M e g h a l t			
		1870	1871	1872	1873
	I. Dunán innen.				
1	Árva megye	2,512	2,341	2,410	5,262
2	Bars »	4,795	4,741	5,247	6,645
3	Esztergom »	2,461	2,455	2,518	3,507
4	Hont »	3,495	2,956	3,404	7,391
5	Liptó »	2,456	2,692	2,545	5,022
6	Nógrád »	6,666	6,968	7,776	21,557
7	Nyitra »	13,548	13,445	16,030	19,768

Folyó szám	Az ország területe	M e g h a l t			
		1870	1871	1872	1873
8	Pozsony »	9,989	10,422	10,968	15,368
9	Trencsén »	9,602	9,815	10,585	15,771
10	Turóc »	1,349	1,543	1,896	3,022
11	Zólyom »	3,803	3,327	3,576	8,414
	Összesen	60,676	60,705	66,955	111,727
II. Dunán túl.					
1	Baranya megye	10,233	13,392	13,971	14,801
2	Fehér »	7,085	6,498	7,185	8,461
3	Győr »	3,872	3,455	3,388	6,507
4	Komárom »	5,499	4,732	5,367	7,178
5	Mosony »	2,793	2,462	2,618	3,531
6	Somogy »	9,597	11,721	13,245	14,843
7	Sopron »	6,757	6,440	6,928	9,552
8	Tolna »	8,197	8,160	8,724	10,383
9	Vas »	9,129	9,281	10,795	13,787
10	Veszprém »	7,003	6,757	6,940	10,594
11	Zala »	12,559	12,182	12,689	16,089
	Összesen	82,724	85,080	91,850	115,726
III. Duna-Tisza köze.					
1	Bács megye	20,610	27,913	31,374	43,117
2	Csongrád »	6,761	6,755	7,218	10,831
3	Heves »	12,936	12,423	14,440	31,006
4	Jász-Kún terület	8,168	7,511	9,590	13,577
5	Pest megye	30,403	32,489	38,657	48,326
	Összesen	78,878	87,091	101,279	146,857
IV. Tiszán innen.					
1	Abaúj megye	6,370	5,499	7,171	14,295
2	Bereg »	5,642	5,669	6,427	13,084
3	Borsod »	6,928	6,646	8,157	17,388
4	Gömör »	5,701	5,356	6,202	15,181
5	Sáros »	4,968	5,383	5,716	17,131
6	Szepes »	7,738	6,102	6,162	14,221
7	Torna »	662	717	852	2,765
8	Ung »	3,810	4,348	5,204	11,090
9	Zemplén »	5,291	10,490	12,785	27,364
	Összesen	47,110	50,210	58,676	132,519
V. Tiszán túl.					
1	Arad megye	11,847	19,792	17,782	26,215
2	Békés »	7,572	9,082	9,276	18,651
3	Bihar »	15,005	27,350	29,560	47,540
4	Csanád »	3,638	5,021	4,903	8,075
5	Közép-Szolnok »	3,672	5,106	5,562	7,815
6	Kraszna »	2,090	2,915	3,194	4,606

Folyó szám	Az ország területe	M e g h a l t			
		1870	1871	1872	1873
7	Mármaros megye	5,877	7,700	7,669	12,398
8	Szabolcs »	8,672	10,319	13,118	23,116
9	Szatmár »	10,433	13,200	14,418	21,289
10	Ugocsa »	2,318	2,824	3,110	4,877
11	Zaránd »	1,647	2,747	2,306	4,941
12	Kővár vidéke »	1,249	1,734	1,560	2,281
13	Hajdu kerület »	2,064	2,262	2,439	4,015
	Összesen	76,084	110,052	114,897	185,819
VJ. Maros-Tisza-Duna köze.					
1	Krassó megye	8,022	13,822	15,142	14,080
2	Szőrény »	—	3,220	3,448	4,439
3	Temes »	14,931	24,710	23,616	23,283
4	Torontál »	12,388	23,787	23,722	29,005
5	Nagy-Kikindai kerület	2,678	3,212	3,316	3,873
	Összesen	38,019	68,751	69,244	84,680
VII. Erdély.					
1	Alsó-Fehér megye	7,155	8,906	9,196	10,580
2	Aranyos szék	626	562	827	1,011
3	Belső-Szolnok megye	3,659	4,184	4,429	6,728
4	Besztercze vidéke	730	921	782	1,641
5	Krassó »	2,487	2,811	2,698	3,283
6	Csik szék	3,487	3,514	4,083	5,457
7	Doboka megye	2,925	3,483	3,528	5,575
8	Felső-Fehér »	1,546	1,937	2,070	2,387
9	Fogarás vidéke	2,100	2,410	2,614	3,342
10	Három szék	3,240	4,220	4,082	4,058
11	Hunyad megye	4,697	6,959	6,815	12,045
12	Kolozs »	6,115	7,289	7,172	11,715
13	Kőhalom szék	514	775	1,104	1,251
14	Küküllő megye	3,821	3,585	3,763	4,612
15	Maros szék	3,156	3,061	3,699	4,983
16	Medgyes »	1,196	1,523	1,703	1,897
17	Nagy-Sink »	625	726	874	985
18	Naszód vidéke	1,337	1,518	1,582	2,857
19	Szegvár szék	693	952	869	1,116
20	Szász-Sebes »	523	718	808	854
21	Szászváros »	726	944	1,011	1,769
22	Seben »	2,522	3,387	3,517	3,884
23	Szerdahely »	483	720	823	843
24	Torda megye	5,043	4,928	6,001	8,997
25	Udvarhely szék	2,835	3,036	3,044	4,413
26	Ujegyház »	353	392	450	444
	Összesen	62,594	73,461	77,544	106,727

Ime csak egy rövid évtized alatt is, mily különbség a határévek halálesetei között. Amott a 400,000-t nem érik el (380.000 eset 1865-ben), emitt a kétszeresét is meghaladják (874,000 eset 1873-ban). Amott csak minden 33 embert fenyegetett a megszűnés veszélye, itt minden 15-re pillantott egyéb halálnemeken túl főleg a járvány megölő tekintete. A háborús 1866-ki évben csak minden 25 emberre esett a halál valószínűsége, ez is inkább egyes korosztályokat sújtván; de a békés 1871 is 4 embert ragadott ki 100 közül; míg 1865 1867, 1869, 1870 csak minden 30 és azonfelüli élő után szedték zsákmányukat.

Vajjon bírunk-e befolyással a halál meggátlására, arra azt hiszem minden értelmes orvos azt fogja felelni, hogy igen; s ha nem bírjuk is meggátolni, hogy az élet határán áldozunk a természet kimagyarázatlan ugyan, de világos törvényének, mely őseink után parancsol vándorolni, hova gyermekeink is követni fognak: a gyermekek életben tartása sok tekintetben, hogy ne mondjam, legtöbb esetben, tőlünk függ.

Tőlünk, társadalmi intézményeinktől, fölvetett ételszokásainktól s az okszerű életrend hivebb vagy helytelenebb követésétől függ életünk meghosszabbítása s minden egyes társadalmi tag, ki az átlagév túlélését eléri: az *a priori statistika* egy-egy számát hamisítja meg — a társadalom érdekében — s az utólag konstatáló józan statistikának nyújt alkalmat, hogy derültebb számokban tüntesse ki az ország állapotát.

De a gyermekek gondozása, okszerű nevelése az első életkorban, számos esetben győzelmesen bír megküzdeni a halállal, mely legkönnyebben a leggyengébbekkel bán el; e tekintetben pedig statistikánk szomorú képet tár elénk.

	Az 5-dik évig elhalt gyermekek száma		az összes halálozások %-ban
1864-ben	216.761	=	56. ₉
1865-ben	192.928	=	44. ₄
1866-ban	235.599	=	46. ₇
1867-ben	227.238	=	52. ₀
1868-ban	224.032	=	50. ₅
1869-ben	215.817	=	50. ₄

	Az 5-dik évig elhalt gyermekek száma		az összes halálozások ‰-ban
1870-ben	222.221	=	49. ₈
1871-ben	260.421	=	48. ₆
1872-ben	273.213	=	47. ₀
1873-ban	349.820	=	40. ₀

E számok csodálatosan beszélnek. Az összes halálozásoknak körülbelül fele esik az 5 éven alóli gyermekekre! De a mi még szomorúbb s ugyan-e számokból kiderül: nem a társadalmi nagy csapások évei, nem a háború s nem a cholera irtja serdülő nemzedékünket, hanem az a rendes, semmi nagyobb szerű baj által nem zavart években hull el a nélkül, hogy tevékeny életre megérhetett volna. Avagy lehet-e ebben kétség a fentebbi számok után? Íme 1864. a legnagyobb gyermekhalálozási százalékkal (56.₉) noha itt talán még az 1863-diki aszályosság utóbajait tapasztaljuk. De 1867. minden feltünőbb csapás nélkül 52‰-al, mert a háború utóbajait csökkent születési arányban igen, de fokozódott gyermekhalálozásban csak bajos keresni; 1868 és 69. hasonlókép az 50‰-on felül áll, mely csak 1870-től fogva kezd apadni és csodálatosan épen a cholerajárta 1872-ben is csökken, sőt a pusztítás legszomorúbb évében 73-ban sülyed soha nem tapasztalt alacsonyyságra vagyis 40‰-ra.

Azt hogy az első életéven belől hány gyermek hal el, anyagunk e tekintetbeli szűk voltánál fogva, nem kísérhetjük tovább. Tudvalevő azonban, hogy az más államokban 25‰ körül mozog, míg az 5-ik életkorig 40‰ szokott elhűyni. Ha ez utóbbi viszony nálunk ez idő szerint tényleg javult s szintén 40‰-ig szállt alá, talán remélhetjük, hogy az első éve sek halálozása se lesz többé 30 — 34‰, mint volt 1856-tól 1865-ig; hanem leszállt talán szintén más civilizált országok niveaujára, vagyis 25‰-ra.

Az absolut számok némely részletei az utolsó három évről következő táblázatból tűnnek ki:

Itt egyébiránt alkalom nyílik egy újabb viszony ki-
tüntetésére, mely ugyanis a gyermekhalandóságban a két nem
között létezik s annál érdekesebbé válik, ha a születési arány-
nak e tekintetben már kimutatott viszonyával összehason-
lítjuk:

Az 5-dik éven alól elhunyt gyermekek közül volt:

	fiú	leány	a fiú halálozás többlete	esik 100 leány halálára
1864-ben	115.150	101.611	— 13.539	= 113. ₃ fiú
1865-ben	103.521	89.407	— 14.114	= 116. ₉ »
1866-ban	125.102	110.497	— 14.605	= 113. ₂ »
1867-ben	120.417	106.821	— 13.596	= 112. ₇ »
1868-ban	118.753	105.279	— 13.474	= 128. ₀ »
1869-ben	115.246	100.571	— 14.675	= 114. ₅ »
1870-ben	118.248	103.973	— 14.275	= 137. ₃ »
1871-ben	137.352	123.069	— 14.283	= 116. ₀ »
1872-ben	143.522	129.691	— 13.831	= 106. ₇ »
1873-ban	181.814	168.006	— 13.808	= 108. ₂ »

Az évtizedben átlag 14.000-rel több gyermek hal meg,
mint ugyanazon korbeli leány-gyermek — mit a gyermekek
első életkorukban való finyásabb természetének szoktak tulaj-
donítani. Ez által pedig a korábban tapasztalt 15.000-nyi fiszü-
letési többlet már jóformán az első öt évben is helyre van ütve.
Kimagyarázni a túlnagy gyermekhalálozást 1868-ban és
1870-ben, valamint a feltűnő csökkenést 1872 és 73-ban a két
cholera évben a statisztikus ugyan nem tud; de ím rávezette
a közegészség-ügygyel foglalkozó szakemberek figyelmét s ta-
lán ezen anyagnak általuk való kutatása derítendő föl a ho-
mályt, mely e titokzatos vonatkozásban rejlik.

A további korévek, illetőleg az összes halálozás nem-
beli elkülönzése itt is tovább vezet. Volt pedig: *az összes el-
hunytak közül:*

	finemű	nőnemű	a férfi halálozás többlete	esik 100 nőre
1864-ben	226.022	208.044	— 17.978	= 108. ₆ férfi
1865-ben	197.344	183.128	— 14.216	= 107. ₇ »
1866-ban	260.118	243.925	— 16.193	= 106. ₆ »

	fiú	leány	a fiu halálozás többlete	esik 100 leány halálára	
1867-ben	224.906	211.528	— 13.378	= 106. ₃	»
1868-ban	229.940	213.859	— 16.081	= 107. ₅	»
1869-ben	222.494	201.612	— 20.882	= 110. ₃	»
1870-ben	233.890	212.195	— 21.695	= 110. ₂	»
1871-ben	279.440	255.910	— 23.530	= 109. ₂	»
1872-ben	302.901	277.544	— 25.357	= 109. ₁	»
1873-ban	450.603	423.452	— 27.151	= 106. ₄	»

Íme újra egy feltűnő jelenség. Az évtized elején az összes halandóságban a *férfi halottak* száma alig különbözik a *figyermekbeli halálozás* többletétől; sőt majd teljesen összevág azon viszonynyal, melyet előbb a *fi- és nőnem születésénél* tapasztaltunk. 1864-től 1866-ig némi ingadozás látszik, de 1867-től kezdve állhatatos folytonossággal emelkedik a férfinem halálozása 13.000-ről több mint egyszer annyira, vagyis 27.000-re. Az arányszám, igaz, nem halad egyenközűen, hanem 1869-ben érvén el maximumát 110.₃-mal, 1870-ben hasonlóan megmarad 110.₂-vel, azontúl fogyva fogy 1873-ig 106.₄-re.

Hanem azért a férfigalandság állandóan nagyobb marad — mi terhesebb foglalkozásából is könnyen kimagyarázható s így hálát kell adnunk a gondviselésnek, mely a születésbeli fiútöbbslettel óvta meg a társadalmat a két nem közötti aránynak később okvetlenül beállandó teljes felbomlásától.

Emlékezve a népszámlálás alkalmával kitüntetett azon viszonyra, mely a többi európai országoktól eltérőleg Magyarország számos vidékein 1000-nél kevesebb nőt tüntet ki 1000 férfire: e viszonyt itt az egyes vallásfelekezetek halálozási arányainál tovább kutathatnók, a mennyiben erre a következő két táblázat nyújt némi áttekintést legalább az utolsó három évről:

A halálozás

vallásfelekezet és nem szerint 1000 lélekre és százaléklaban számítva.
Egyáltalában 1000 meghalt közül volt 1000 meghalt közül volt 5 éven alóli gyermek

Sor szám.	Vallásfelekezet	1871		1872		1873		1871		1872		1873	
		férfi		férfi		férfi		fiú		fiú		fiú	
		nő	nő	nő	nő	nő	nő	leány	leány	leány	leány	leány	leány
1	Római katolikus	524	476	523	477	514	486	527	473	522	478	517	483
2	Görög katolikus	530	470	525	475	515	485	536	464	531	469	517	483
3	Görög keleti	514	486	514	486	517	483	519	491	521	479	528	472
4	Ágostai hitv. ev.	519	481	524	476	517	483	530	470	534	466	522	478
5	Helvét hitv. ev.	516	484	520	480	515	485	527	473	527	473	521	479
6	Unitarius	510	490	520	480	508	492	520	480	538	462	521	479
7	Nazarénus	536	464	458	483	498	502	514	486	579	421	514	486
8	Izraelita	557	443	542	458	536	464	559	441	537	463	551	449
Összesen és átlag:		522	478	522	478	516	484	528	472	525	475	520	480
A vallásfelekezetek százaléklái az összes meghaltakhoz.													
1	Római katolikus	46.71	46.30	47.88	47.66	47.43	47.62	51.55	51.60	53.75	54.26	53.60	54.27
2	Görög katolikus	11.96	11.59	11.71	11.57	12.91	12.93	10.06	9.74	9.91	9.66	10.83	10.97
3	Görög keleti	18.12	18.70	16.62	17.09	14.08	14.91	16.01	16.54	13.30	13.32	11.72	11.31
4	Ágostai hitv. ev.	7.40	7.48	7.33	7.16	7.94	7.90	7.22	7.14	7.32	7.06	7.69	7.61
5	Helvét hitv. ev.	13.71	14.04	14.36	14.47	15.28	15.33	13.23	13.24	13.63	13.51	13.79	13.71
6	Unitarius	0.37	0.26	0.39	0.29	0.28	0.29	0.32	0.32	0.32	0.21	0.35	0.25
7	Nazarénus	0.03	0.03	0.03	0.03	0.02	0.02	0.02	0.03	0.04	0.03	0.03	0.03
8	Izraelita	1.50	1.57	1.88	1.73	2.06	1.90	1.69	1.49	1.83	1.75	2.09	1.85
Összesen :		100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Bármily nagyérdekű adatokkal gazdagítsák egyébiránt ismereteinket a népesedési mozgalom ez ideig kiderített adatai; főfontosságukat az által nyerik, hogy velők kiszámíthatni az évenkénti *születési többletet* s általa a népesség gyarapodását, vagy azon esetre, ha a halálesetek száma emelkednék túlsúlyra, általuk a népesség fogyását tudhatjuk meg.

A nyomozásunk kereteül elfogadott évtizedben, fájdalom, a népesség számbeli változásának mindkét nemével találkozunk. Fájdalom, mondók, mert a természetes haladásnak csak szaporodást kellene kitüntetni, s ha valamely évben vagy épen korszakban, fogyatkozás áll be, meg lehetünk győződve, hogy oly megtámadásokkal kellett a néptörzsnek küzödni, melyek elmúltával csak a leggondosabb ápolás segíheti azt a veszteséget pótló gazdagabb hajtásokra.

Ámde tekintsük meg itt is mindenekelőtt a főszámokat s nézzük, a lefolyt évtizedben, mely évek tüntettek ki egészséges viszonyokat s mily mérvben *születési többlet* által, és mely éveket kell a szerencsétlenek közé soroznunk, a *halálesetek* túlsúlya folytán.

Magyarország-Erdélyben:

	született	meghalt	születési többlet	halálozási
1864-ben	518.146	— 380.472	137.674	—
1865-ben	536.190	— 434.066	102.124	—
1866-ban	546.110	— 504.043	42.067	—
1867-ben	506.234	— 436.434	69.800	—
1868-ban	557.841	— 443.799	114.042	—
1869-ben	566.123	— 424.106	142.017	—
1870-ben	570.692	— 446.085	124.607	—
1871-ben	591.148	— 535.350	55.798	—
1872-ben	563.362	— 580.445	—	17.083
1873-ban	566.792	— 874.055	—	307.263

Ez évtizedben tehát, vagyis 1864-től 1873-ig 5.522.638 új honpolgára született Magyarországnak, de 5.058.855 halt is meg s így az egész tíz évi születési többlet csak megközelíti, de el nem éri a fél milliót, lévén az csak 463,783 lélek, mi az átlagos népességnek, vagyis 13.295.000 léleknek 3.49 százaléka.

Vajjon sok-e ez vagy kevés, jó vagy rossz aránynak

mondható-e, csak úgy tudjuk megítélni, ha a külföld hasonló viszonyaival összehasonlítjuk.

	a születési többlet
Ausztriában	(1864—71) 0.84 ‰
Bajorországban	(1860—71) 0.24 »
Szászországban	(1868—71) 1.12 »
a német birod.	(1862—71) 0.97 »
Olaszországban	(1863—70) 0.72 »
Francia »	(1869—71) 0.32 »
Belgiumban	(1861—72) 0.76 »
Angliában	(1865—71) 1.26 »

Ugyaníly százalékokban mutatván ki pedig Magyarországszületési és halálozási különbözeteit, azt találjuk, hogy volt:

	a születési többlet	a halálozási többlet
1864-ben	1.08 ‰	— ‰
1865-ben	0.79 »	—
1866-ban	0.33 »	—
1867-ben	0.53 »	—
1868-ban	0.87 »	—
1869-ben	1.04 »	—
1870-ben	0.91 »	—
1871-ben	0.40 »	—
1872-ben	— »	0.12 »
1873-ban	— »	2.28 »

Az évtized 8 tényleg szaporodó esztendeiben tehát mind azon százalékokkal találkozunk, melyeket, majdnem hasonló időben, az idegen államok felmutatnak, két évben (1864 és 1869) meghaladja a szaporodás az 1 ‰-ot, egyszer (az 1866-diki háború és choleras évből) leszáll $\frac{1}{3}$ százalékra, azontúl 0.40 és 0.90 közt inog.

Csak az a fájdalmas kettős cholera-év 1872 — 73 forgatja fel az összes és helyes irányú gyarapodási irányzatot és azt eredményezi, hogy míg az egészséges 8 év alatt közel 6 ‰-kal szaporodtunk, e két év közel harmadfél százalékkal rántott vissza s így 10 év alatti összes szaporodásunk csak 3 és fél ‰.

Tehát nem a gyér szülés, nem is a rendesenl sokkal erősebb halálozási viszony normális években — bár a gyermekhalálozás még mind túlnagy — gátol a szaporodásban, hanem az időnkint fel-felmerülő járvány az, mely végigszárguldvá az országon, nem válogatván nemben vagy korosztályban, hegyen-síkon egyaránt szedi kérlelhetetlenül emberáldozatait.

Ezt azonban közelebről is kell tekintenünk, előrebo csátva itt egy táblázatot, mely a legközelebb elmúlt három évről az egyes vallásfelekezetek halálozási viszonyait ki deríti:

A születés és halálozási különbözet vallásfelekezet sz erint
1871—73.

Sorszám.	Vallásfelekezet	Szü- letett	Meg- halt	Születési többlet		Halálo- zási több- let szám szerint
		szám szerint		‰		
1	Római katolikus					
	1871	300,844	249,043	51,801	17.22	—
	1872	294,582	277,336	17,246	5.85	—
	1873	298,341	415,338	—	—	116,997
	Három év alatt	893,767	941,717	—	—	47,950
2	Görög katolikus					
	1871	62,889	63,087	—	—	198
	1872	57,383	67,566	—	—	10,183
	1873	57,761	112,916	—	—	55,155
	Három év alatt	178,033	243,569	—	—	65,536
3	Görög keleti					
	1871	78,013	98,466	—	—	20,453
	1872	67,167	97,766	—	—	30,599
	1873	69,879	122,799	—	—	52,920
	Három év alatt	215,059	319,031	—	—	103,972
4	Ágostai hitv. ev.					
	1871	44,757	39,812	4,945	11.05	—
	1872	44,011	41,754	2,257	5.13	—
	1873	44,168	69,208	—	—	25,040
	Három év alatt	132,936	150,774	—	—	17,838
5	Helvét hitv. ev.					
	1871	83,455	74,260	9,195	11.02	—
	1872	79,429	83,670	—	—	4,241
	1873	75,682	133,741	—	—	58,059
	Három év alatt	238,566	291,671	—	—	53,105

Sorszám.	Vallásfelekezet	Szü- letett	Meg- halt	Születési többslet		Halálo- zási több- lett szám szerint
		szám szerint			o/o	
6	Unitarius					
	1871	1,829	1,525	304	16.62	—
	1872	1,825	1,692	133	7.29	—
	1873	1,779	2,507	—	—	728
	Három év alatt	5,433	5,724	—	—	291
7	Nazarénus					
	1871	189	140	49	25.87	—
	1872	235	168	67	28.51	—
	1873	214	217	—	—	3
	Három év alatt	638	525	113	—	—
8	Izraelita					
	1871	19,172	9,017	10,155	52.97	—
	1872	18,730	10,493	8,237	43.98	—
	1873	18,968	17,329	1,639	8.64	—
	Három év alatt	56,870	36,839	20,031	35.22	—
	Az egész Magyar- országban					
	1871	591,148	535,350	55,798	9.43	—
	1872	563,362	580,445	—	—	17,083
	1873	566,792	874,055	—	—	307,263
	Összesen 3 év alatt	1,721,302	1,989,850	—	—	268,548

Valamennyi eddig közlött adat csak az országra szól, csak általános; az egyes vidékekről azonban nem ad képet.

Mindazonáltal a számok által jelzett viszonyok sokkal fontosabbak, a szó szoros értelmében életbevágók s így nélkülözhetetlen, hogy azokat részletesebben is ne vizsgáljuk s ha már megynként nem kísérvük — noha az anyag ím e részletezése is megvan a mellékelt táblázatokban — legalább az ország főbb vidékei szerint vegyük szemügyre.

Habár e részletes nyomozásoknál csak a népszámlálás által konstatált tényleges számokhoz tartjuk magunkat, s e szerint csak 1870-ben kezdjük az összevetést, lehetetlen hogy kitérve a rendkívüli halálozás legfőbb okozójára, vagyis a *cholera-járványra*, ugyanekkor egy visszapillantást is ne vessünk az 1866-diki ebbeli eseményekre.

Az ország ezen viszonyait térképeken iparkodtam láthatókká tenni, használva a grafika oly módszerét, mely, hiszem, követőkre fog találni, mert két egymással összehason-

litandó viszonyoknak kiderítésére eddig mindenütt alkalmasnak találtam. *Két szín* fejezi ki itt a *születést* és *halálozást*, de a mely szín közös központból indulva ellenkező irányban halad. Minél nagyobb ugyanis a születési többlet, annál intenzívebb pirosságú az illető terület; minél csekélyebb az, vagyis minél inkább tűnik ki fogyás, annál sötétebbre változik aszürkészín.

A népszámlálást követő 1870-ki év népességmozgalmi tekintetben egészen normalisnak mondható. Egy pillantás a térképre meggyőz rőla, mert az egy Besztercze vidéket Erdélyben kivéve, hol a népesség 0.13. % fogyott, az összes terület üdén piroslik. Az ország nagy részében meghaladja az egész 1 % -ot; 4 megyében (Bács, Csanád, Sáros, Máramaros) meghaladja a másfelet. Az egész dunántúli kerületben 1.10-re emelkedik; alig van 10 kisebb megye hol a fél %-ot meg nem üti. A szaporodás sorrendét következő összeállítás mutatja, mely egyúttal a térképnek is alapúl szolgál:

		szaporodás*) fogyás			szaporodás fogyás
1. Bács megye		1.56 %	24. Nyitra m.		1.05 »
2. Csanád »		1.56 »	25. Esztergom m.		1.04 »
3. Sáros »		1.51 »	26. Zala m.		1.03 »
4. Máramaros »		1.50 »	27. Trencsén m.		1.02 »
5. Torna »		1.48 »	28. Jász-Kún k.		0.97 »
6. Somogy »		1.44 »	29. Nógrád m.		0.97 »
7. Békés »		1.41 »	30. Felső-Fehér m.		0.95 »
8. Kőhalom szék		1.38 »	31. Három sz.		0.95 »
9. Vas megye		1.35 »	32. Torontál m.		0.95 »
10. Heves »		1.34 »	33. Árva m.		0.92 »
11. Hajdu ker.		1.34 »	34. Szabolcs »		0.92 »
12. Zaránd m.		1.28 »	35. Zólyom »		0.92 »
13. Csik sz.		1.25 »	36. Turóc »		0.91 »
14. Sopron m.		1.23 »	37. Komárom		0.90 »
15. Arad »		1.22 »	38. Segesvár sz.		0.89 »
16. Ung »		1.22 »	39. Hont m.		0.88 »
17. Fehér »		1.20 »	40. Pozsony m.		0.87 »
18. Fogaras vidék		1.19 »	41. Brassó »		0.87 »
19. Bars m.		1.17 »	42. Győr »		0.83 »
20. Veszprém m.		1.16 »	43. Belső-Szolnok m.		0.80 »
21. Udvarhely sz.		1.12 »	44. Köz.-Solnok »		0.77 »
22. Tolna m.		1.10 »	45. Naszód v.		0.75 »
23. Csongrád m.		1.09 »	46. Borsod m.		0.75 »

*) A kövér számok mindenütt a szaporodást mutatják.

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
47. Medgyes sz.	0.73 »	63. Alsó-Fehér m.	0.61 »
48. Pest m.	0.73 »	64. Hunyad »	0.60 »
49. Doboka m.	0.72 »	65. Abauj »	0.57 »
50. Nagy-Sink sz.	0.72 »	66. Ujegyház sz.	0.52 »
51. Kraszna m.	0.71 »	67. Torda m.	0.48 »
52. Gömör »	0.70 »	68. Ugocsa »	0.45 »
53. Bihar »	0.70 »	69. Zemplén »	0.43 »
54. Mosony »	0.70 »	70. Szepes »	0.38 »
55. Szász-Sebes sz.	0.69 »	71. Szászváros sz.	0.36 »
56. Kővár vidék	0.68 »	72. Krassó megye	0.35 »
57. Maros sz.	0.68 »	73. Aranyos sz.	0.30 »
58. Liptó m.	0.67 »	74. Kolos megye	0.30 »
59. Baranya m.	0.66 »	75. Küküllő »	0.28 »
60. Szeben sz.	0.65 »	76. Temes »	0.27 »
61. Szatmár m.	0.63 »	77. Szerdahely sz.	0.07 »
62. Bereg m.	0.63 »	78. Beszterce v.	0.13 »

A következő 1871-diki évben még mind túlnyomó a *piros* szín, vagyis a születési többlet, de már nem oly egyenletes. A dunáninneni terület déli része erősebb szaporulatot mutat, de túl a Dunán hanyatlik Baranya, sőt Somogy s Zala is kisebb %-kal érik be. A tiszta jobbparti kerület ez évben örvend a legnagyobb gyarapodásnak, s a magyar lakta vidékek általában egészséges prosperitást mutatnak. A mely területen azonban az oláhok vannak nagyobb számmal, ott már a 2%-ot is megközelíti a halálozási túlsúly, bár ez évről valami nagyobb *halálokról* feljegyzéseink nincsenek.

A részleteket megyék szerint itt is az alábbi sorozat tünteti ki:

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
1. Heves megye	1.63%	12. Torna megye	1.25 »
2. Komárom m.	1.52 »	13. Nógrád »	1.23 »
3. Sopron »	1.49 »	14. Nyitra »	1.21 »
4. Győr »	1.49 »	15. Veszprém »	1.21 »
5. Sáros »	1.44 »	16. Hont »	1.19 »
6. Vas »	1.41 »	17. Tolna »	1.17 »
7. Fehér »	1.41 »	18. Zólyom »	1.16 »
8. Jász-Kún ker.	1.38 »	19. Borsod »	1.15 »
9. Mosony m.	1.38 »	20. Csongrád »	1.14 »
10. Aranyos sz.	1.32 »	21. Bars »	1.14 »
11. Ung megye	1.30 »	22. Abauj »	1.11 »

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
23. Esztergom »	1.11 »	52. Háromszék m.	0.03 »
24. Pozsony »	1.07 »	53. Felső-Fehér m.	0.02 »
25. Szepes »	1.03 »	54. Segesvár sz.	0.02 »
26. Csik szék	1.03 »	55. Kolos m.	0.08 »
27. Bereg megye	1.02 »	56. Doboka m.	0.08 »
28. Szabolcs »	1.00 »	57. Nagy-Sink sz.	0.12 »
29. Zemplén »	0.92 »	58. Kőhalom sz.	0.24 »
30. Békés »	0.90 »	59. Medgyes »	0.25 »
31. Hajdu ker.	0.83 »	60. Küküllő megye	0.27 »
32. Gömör m.	0.89 »	61. Kraszna »	0.30 »
33. Trencsén »	0.75 »	62. Kővár v.	0.35 »
34. Pest »	0.71 »	63. Szeben sz.	0.11 »
35. Maros sz.	0.72 »	64. Szatmár megye	0.43 »
36. Turóc m.	0.70 »	65. Szerdahely sz.	0.44 »
37. Zala »	0.65 »	66. Ujgyház sz.	0.48 »
38. Árva »	0.64 »	67. Szász-Sebes sz.	0.53 »
39. Udvarhely sz.	0.60 »	68. Torontál m.	0.54 »
40. Somogy m.	0.60 »	69. Baranya »	0.61 »
41. Szörény »*)	0.58 »	70. Alsó-Fehér	0.64 »
42. Brassó v.	0.55 »	71. K.-Szolnok m.	0.71 »
43. Fogaras v.	0.55 »	72. Besztercze v.	0.74 »
44. Naszód v.	0.52 »	73. Hunyad megye	0.75 »
45. Torda m.	0.50 »	74. Zaránd »	0.80 »
46. Liptó »	0.50 »	75. Bihar »	0.82 »
47. Bács »	0.45 »	76. Szászváros sz.	1.01 »
48. Csanád »	0.33 »	77. Krassó m.	1.22 »
49. Ugocsa »	0.30 »	78. Arad »	1.90 »
50. Máramaros m.	0.20 »	79. Temes »	1.98 »
51. Belső-Szolnok	0.16 »		

Már 1872-ben erősebb arányban küzd a szürke szín a pirossal. Ez év vége felé már a cholera kezdi felütni fejét, 2—3% erejéig fogyasztván némely megye (Baranya, Krassó, Temes stb.) népességét. Előnyösebben situált megyék még mind tekintélyes szaporodást mutatnak ugyan (Győr és Sáros másfél %-ot) de az általános eredmény az országban már nem is stagnatio, hanem egy tized perczentnyi hanyatlás; mi következő részletekből kiderül:

*) Szörény megye 1870-ben még mint a magyar határőrvidék német-bánsági ezrede szerepelt.

		szaporodás fogyás			szaporodás fogyás
1. Győr	megye	1.52 %	41. Bereg megye		0.13 »
2. Sáros	»	1.51 »	42. Fogaras v.		0.15 »
3. Sopron	»	1.31 »	43. Turóc m		0.01 »
4. Zólyom	»	1.20 »	44. Pest megye		0.07 »
5. Veszprém	»	1.18 »	45. Szabolcs m.		0.14 »
6. Komárom	»	1.11 »	46. Csanád »		0.17 »
7. Moson	»	1.10 »	47. Felső-Fehér m.		0.22 »
8. Fehér	»	1.09 »	48. Besztercze v.		0.25 »
9. Szepes	»	1.07 »	49. Belső-Szolnok m.		0.27 »
10. Szörény	»	1.07 »	50. Kolozs megye		9.29 »
11. Esztergom	»	1.03 »	51. Somogy »		0.33 »
12. Heves	»	1.01 »	52. Bács »		0.34 »
13. Vas	»	1.01 »	53. Doboka »		0.39 »
14. Bars	»	0.88 »	54. Maros sz.		0.40 »
15. Tolna	»	0.87 »	55. Ugocsa m.		0.41 »
16. Pozsony	»	0.84 »	56. Torda »		0.54 »
17. Csongrád	»	0.83 »	57. Kővár v.		0.57 »
18. Hont	»	0.77 »	58. Aranyos sz.		0.60 »
19. Nógrád	»	0.77 »	59. Szeben sz.		0.67 »
20. Torna	»	0.74 »	60. Torontál megye		0.70 »
21. Liptó	»	0.68 »	61. Zaránd »		0.78 »
22. Hajdu kerület		0.65 »	62. Küküllő »		0.90 »
23. Békés megye		0.63 »	63. Alsó-Fehér »		0.91 »
24. Nyitra »		0.61 »	64. Ujegyház »		0.98 »
25. Árva »		0.50 »	65. Nagy-Sink sz.		1.05 »
26. Borsod »		0.50 »	66. Medgyes »		1.16 »
27. Csik szék		0.41 »	67. Hunyad megye		1.17 »
28. Udvarhely sz.		0.40 »	68. Szerdahely sz.		1.18 »
29. Jász-Kún ker.		0.39 »	69. Szász-Sebes »		1.32 »
30. Gömör megye		0.39 »	70. Szatmár m.		1.52 »
31. Brassó »		0.36 »	71. Kraszna »		1.84 »
32. Trencsén »		0.34 »	72. Köz.-Szolnokm.		1.89 »
33. Zala »		0.33 »	73. Bihar m.		1.90 »
34. Ung »		0.31 »	74. Szászváros sz.		1.91 »
35. Naszód »		0.23 »	75. Arad megye		2.28 »
36. Segesvár sz.		0.23 »	76. Köhalom sz.		2.30 »
37. Mármaros m.		0.20 »	77. Temes m.		2.46 »
38. Abauj megye		0.17 »	78. Krassó »		2.53 »
39. Három sz.		0.15 »	79. Baranya m.		3.71 »
40. Zemplén m.		0.14 »			

Ha a számok láttára s hallattára talán nem nyernénk helyes fogalmat az 1873-diki év pusztításairól, ám vessünk egy pillantást a térképre, melyen e viszonyok grafikailag

vannak kitüntetve. A halál sötétsége ömlik szét Magyarországon nemrég üde virányaira. Már csak 11 megye mutat halvány rózsapírt: a duna balpartján Bars, az ország délkeleti csúcsán Hárómszék, a többi mind a Dunán túl, hazánk e majd minden tekintetben legáldottabb vidékén. De hova lett felföldünk hiressé vált jó levegője? hegy és bérce, patak és erdő nem óv a járvány ellen, mely épúgy pusztít Nógrádban meg Zemplénben, mint Biharban vagy Szászvárosban. Sőt az alföld s a bánág még jobban járnak ezúttal.

A megyék sorozatát e szomorú versenyben következő táblázat mutatja:

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
1. Fehér m.	0.55 %	31. Győr megye	1.39 »
2. Sopron »	0.30 »	32. Szerdahely sz.	1.43 »
3. Vas »	0.27 »	33. Kővár v.	1.45 »
4. Bars »	0.17 »	34. Máramaros m.	1.50 »
5. Tolna »	0.05 »	35. Krassó »	1.54 »
6. Hárómszék	0.02 »	36. Jász-Kun ker.	1.55 »
7. Mosony m.	0.01 »	37. Nagy-Sink sz.	1.56 »
8. Komárom m.	0.04 »	38. Aranyos sz.	1.63 »
9. Brassó v.	0.10 »	39. Alsó-Fehér	1.64 »
10. Torontál megye	0.17 »	40. Belső-Szolnok m.	1.70 »
11. Nyitra »	0.18 »	41. Naszód vidék	1.74 »
12. Szörény »	0.30 »	42. Küküllő m.	1.78 »
13. Zala »	0.33 »	43. Medgyes sz.	1.81 »
14. Esztergom »	0.41 »	44. Temes megye	1.83 »
15. Veszprém »	0.43 »	45. Maros sz.	1.95 »
16. Somogy »	0.48 »	46. Doboka m.	2.11 »
17. Pozsony »	0.49 »	47. Liptó »	2.22 »
18. Fogaras v.	0.62 »	48. Bács »	2.34 »
19. Torna m.	0.69 »	49. Turócz »	2.38 »
20. Segesvár sz.	0.76 »	50. Torda »	2.39 »
21. Csik sz.	0.78 »	51. Hajdu ker.	2.41 »
22. Ujegyház sz.	0.81 »	52. Árva megye	2.60 »
23. Csongrád m.	1.02 »	53. Ugocsa megye	2.61 »
24. Felső-Fehér	1.03 »	54. Hont »	2.77 »
25. Udvarhely sz.	1.04 »	55. Kóhalom sz.	2.78 »
26. Szeben sz.	1.12 »	56. Kolozs m.	2.81 »
27. Baranya megye	1.13 »	57. Zólyom »	3.37 »
28. Trencsén »	1.15 »	58. Szepes »	3.38 »
29. Pest »	1.22 »	59. Csanád »	3.60 »
30. Szász-Sebes sz.	1.35 »	60. Hunyad »	3.68 »

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
61. Besztercze v.	3.85 »	71. Kraszna »	4.70 »
62. Békés megye	3.92 »	72. Zaránd »	4.73 »
63. Bereg »	4.03 »	73. Arad »	4.80 »
64. K.-Szolnok	4.12 »	74. Sáros »	4.87 »
65. Szatmár »	4.12 »	75. Gömör »	4.89 »
66. Ung »	4.27 »	76. Zemplén »	5.11 »
67. Heves »	4.30 »	77. Szászváros	5.23 »
68. Abauj »	4.40 »	78. Bihar m.	5.63 »
69. Szabolcs »	4.59 »	79. Nógrád m.	6.76 »
70. Borsod »	4.63 »		

Hogy végül ugyanily irányban áttekinthessük, hogy a népszámlálás óta lefolyt négy év mily eredménnyel volt összes népességünk szaporodására vagy fogyására, hadd álljanak itt következő adatok:

1869-től 1873-ig volt a

	szaporodás fogyás		szaporodás fogyás
1. Sopron megye	4.45 %	27. Hont »	0.06 %
2. Fehér »	4.34 »	28. Segesvár »	0.00 »
3. Vas »	4.10 »	29. Zólyom »	0.15 »
4. Komárom »	3.53 »	30. Naszód v.	0.25 »
5. Tolna »	3.27 »	31. Felső-Fehér m.	0.29 »
6. Mosony »	3.27 »	32. Liptó »	0.38 »
7. Veszprém »	3.14 »	33. Heves »	0.44 »
8. Esztergom »	2.80 »	34. Sáros »	0.56 »
9. Nyitra »	2.72 »	35. Árva »	0.62 »
10. Bars »	2.70 »	36. Turóc »	0.65 »
11. Győr »	2.36 »	37. Bács »	0.70 »
12. Pozsony »	2.31 »	38. Szepes »	0.95 »
13. Csongrád »	2.04 »	39. Maros szék	0.96 »
14. Csik szék	1.90 »	40. Belső-Szolnok m.	1.02 »
15. Brassó vidék	1.70 »	41. Békés m.	1.07 »
16. Zala m.	1.69 »	42. Aranyos sz.	1.14 »
17. Somogy m.	1.24 »	43. Ung m.	1.47 »
18. Fogaras v.	1.17 »	44. Szeben sz.	1.55 »
19. Háromszék	1.16 »	45. Kővár v.	1.69 »
20. Jász-Kún ker.	1.13 »	46. Ujegyház sz.	1.74 »
21. Udvarhely sz.	1.08 »	47. Doboka m.	1.86 »
22. Trencsén m.	0.87 »	48. Bereg »	1.93 »
23. Marmaros m.	0.44 »	49. Csanád »	1.93 »
24. Hajdu ker.	0.37 »	50. Torda »	1.95 »
25. Szörény m.	0.34 »	51. Nagy-Sink sz.	2.01 »
26. Pest »	0.13 »	52. Torontál m.	2.08 »

	fogyás		fogyás
53. Baranya m.	2.20 »	67. Kőhalom sz.	3.95 »
54. Ugocsa »	2.29 »	68. Torna m.	4.36 »
55. Borsod »	2.31 »	69. Besztercze v.	4.92 »
56. Szerdahely sz.	2.34 »	70. Hunyad m.	4.96 »
57. Megyes »	2.49 »	71. Krassó »	4.98 »
58. Szász-Sebes »	2.51 »	72. Zaránd »	5.03 »
59. Abaúj m.	2.60 »	73. Szatmár »	5.40 »
60. Küküllő »	2.64 »	74. Köz.-Szolnok m.	5.88 »
61. Alsó-Fehér »	2.77 »	75. Temes »	5.89 »
62. Kolozs »	2.87 »	76. Kraszna »	6.07 »
63. Szabolcs »	2.88 »	77. Bihar »	7.54 »
64. Gömör »	3.07 »	78. Szászváros sz.	7.64 »
65. Nógrád »	3.44 »	79. Arad m.	7.72 »
66. Zemplén »	3.65 »		

Ha pedig netalán még kételkedhetnénk, hogy még sem a cholera az, mely népünk szaporodását annyira megakasztá, ám tekintsük egymás mellett a térképet, mely e két viszonyt kitünteti.

Az 187^{2/3}-diki cholerajárvány grafikai szemléltetésére, összehasonlítás végett ugyanazon skálát alkalmaztam, mint az összes halálozásoknál, s íme mily szorosan fedezi egymást a két térkép. A duna-balparti kerület nyugati része s az egész dunántúli kerület enyhén világlik ki mindkét térképen. Ugyancsak enyhébb föllépését látjuk a choleraának s az összes halálozásnak is az ország keleti határain (Mármarostól Brassóig) és délkeleten a Tisza-Maros közén vagyis a hajdani Bánságban.

De a Tiszamente föl a Kárpátokig és visszakanyarodva Árvától le Nógrádig és délkeletre le Biharon át Hunyadig mind vészlepte szomorú tere a pusztulásnak.

De meg a cholerajárvány is csak a nagy czímet adta a halálozásra s még e bajon túl is sokkal nagyobb arányban vesztettünk népességünkéből, mint kellett volna. Bizonyítja ezt, hogy a járvány alatt, hivatalos kimutatások szerint, mindössze 189.000 ember halt el. Vegyük ezt mind 1873-ban elhalálozottak, bár a cholera már 1872-ben ősszel is pusztított, még mindig marad — levonva ezt a kimutatott 307.000 halálozási többletből — 118.000 lélek, melynek elvándorlása nem tudjuk, mért történt. De hogy kapcsolatban volt e na-

gyobb halálozás is a choleraával, az onnan tűnik ki, hogy az öt éven alóli gyermekek is sokkal nagyobb számban pusztultak, mint annak előtte bármikor. Számuk 1873-ban közel 350,000 volt, holott a rosz 1872-ben is csak 273,000; a két utóbbi év nélküli átlagban pedig csak 225,000-nek kellene lenni, s így látni való, hogy 100-000-en felül pusztult el gyermek, kit talán a szülői gondozás megvonása vitt e korai sírba.

Százalékokban mutatva ki a születési szaporulatot meg a halálokozta fogyást a népszámlálást követő négy évben s az egész cyklusban, következő képletet nyerünk, melyben a szaporodás *kövére* számok által van kitüntetve.

A szaporodás fogyás	volt a megelőző évhez képest: 1869-től				
	1870.	1871.	1872.	1873.	1873-ig
I. A Duna balpartján	0.96	1.04	0.69	1.67	1.00
II. A Duna jobb »	1.10	0.95	0.58	0.21	2.44
III. A Duna-Tisza közén	1.12	0.88	0.15	2.04	0.09
IV. A Tisza jobbpartján	0.79	1.12	0.52	4.56	2.25
V. A Tisza bal »	0.99	0.30	1.04	4.20	4.55
IV. A M.-Tisza-Duna közén	0.54	1.33	1.56	1.64	3.65
VII. Erdélyben	0.70	0.00	0.45	1.79	1.54
átlag	0.92	0.40	0.12	2.23	1.06

Mint látni tehát az ország *nyugati* része be az ország szívéig e rosz esztendő daczára sem veszített népességében. Az ország másik, *keleti* fele, Erdélyvel együtt deficitbe jutott, mely a Tiszabalparti és Tisza-Maros közti részekben emelkedett legmagasabbra.

A végeredmény pedig az, hogy az ország e szomorú évek alatt egy egészséges gyarapodási évnek összes szaporulatát vagyis népességének egy egész százalékát elvesztette s újra számos kedvező viszonynak fog kelleni közreműködni, mely e legfájdalmasabb, — mert emberélet okozta — csorbát helyreüsse.

Az imént lefolyt 1874-diki év adatai fogják — ha majd birtokunkban lesznek — mutatni, vajjon mennyiben indult meg népünk ezen helyrepótlást ígérő ösvényen.

Említettem volt s itt térek ki az 1866-diki *cholera* pusztításaira. Az az 1873-dikival sem tartamára, sem intensitására, sem terjedelmére össze nem hasonlítható. Az áldozatul esett emberélet 1866-ban mindössze 71.429 volt. Az or-

szág alig egy harmadát, a népességnek alig 5%-át támadta meg halálosan, azt is csak egy megyében; holott 1873-ban 7%-on is felülemelkedett: Békésben, Csanádban, Hunyad némely helyén s egyúttal az ország majd minden törvényhatóságában dühöngött. S mintha a sors igazságosan akarta volna elosztani még csapásait is, 1873-ban ép azon helyeket kerülte, hol 1866-ban erősebben pusztított. Akkor az ország éjszaknyugati határa, Pozsony, Nyitra és vidéke volt annak főszínhelye, mit a vész becsapásának okai is magyaráznak, mert a porosz-osztrák háború utáni invasio hozta azt be, s a porosz katonaság-megszállta helyekről terjedett az, bár inkább sporadice éjszakkeletnek és délkeletnek le Csanádig és Torontálba.

Az utóbbi két cholera-térkép azonban egyebet is magyaráz. Nevezetesen helyreigazítja azon netalán létezett tévhitet, mintha a megye összes területére kivetett százalék, egyúttal a megye minden vidékén tételezte volna fel a járvány megjelenését.

A bemutatott két térképen 1866-ban úgy mint 1873. a községi határok szerint vannak a vészlepte helyek megjelölve s ebből látni, hogy még 1873-ban is hány helyiség volt az országban, mely a járvány idején csakis a másunnan került hírek folytán ijedezett.

Más két grafikai rajz a *járvány időbeli mozgalmát* van hivatva észlelhetővé tenni, kimutatván a megbetegedési eseteken belül (melyeket az alapszin jelez) a meggyógyulás és halálozás eseteit is.

Az 1866-diki járvány augusztusban kezdődött s októberben érte el hőfokát, melyről alászállván, novemberben még két ízben szökik ugyan némileg fölfelé, de innentől egyre fogy s a következő évi februárban végkép megszűnik.

A gyógyulási és halálesetek meglehetősen egyenközűséggel haladnak ugyan a betegedési esetekkel, de azon nagy különbséggel, hogy a vész első két hónapjában a halálesetek számosabbak. A járvány legnagyobb terjedése közben október havában ez megváltozik. Itt több ugyan a megbetegedés, de több a felgyógyulási eset is, mely viszony többé meg sem változik a vész teljes megszűnéséig.

Az 187²/₃-diki choléránál, a kezdet s a menet egyaránt más volt. 1872 deczember havában indulván meg, januárban már meglehetősen intensivitással lépett föl; de rögtön hanyatlott is, alig észrevehető mérvben lappangván az országban egész július hóig. Ekkor hallatlan rohamossággal indult meg újra és érte el az augusztus és szeptember hónapját választó hétben tetőpontját. Innentől fogva ép oly gyorsan hanyatlott, novemberben csekély, deczemberben alig észlelhető levén, 1874 januárban pedig végleg megszűnt.

A gyógyulási arány a betegségek között itt kezdettől fogva előnyösebb volt, mint 1866-ban, a halálesetek folyvást innen maradtak a gyógyulási eseteken.

Miután a két év cholera-mozgalma a bemutatott grafikai lapon nem egyforma mértékskála alapján készült, s így netalán hibás képzelem támadhatna a két évi pusztítás nagyságára nézve: az 1866-diki cholérát az 1873-dikinak lapjára is rávezettetem. Így ítélhetni meg csak a kettőnek arányait, látván, hogy az 1866-diki legmagasabb állapot nem éri el azon pontot, midőn 1873-ban a járvány már úgyszólván enyészetnek indult és javában hanyatlott.

A vész elvonult; a lefolyt 1874-diki év köztudomás szerint a normalisok közé tartozott. Itt-ott pusztított ugyan egy-egy járványos kór, de helyi bajnál nagyobb jelentőségre nem emelkedett. A termés is középserű sőt sokhelyt azon még fölülálló is vala. Mindmegannyi ok, mely kedvezőbb eredményt enged várnunk a már gyűjtésnek indított 1874-iki adatokból. De mennyivel emelné becsöket és érdekességöket, ha a rideg statistikuson kívül a szakértő orvos is hozzászólna az anyaghoz s ha a statisztikai számok pusztán csontvázán túl, erélyesen megindult közegészségügyi politika nyújtana húst és vért ily értekezésnek, hogy az tudományos egészül domborodjék ki a hallgatók előtt.

7. Szám. Nevezetes per lőcsei polgárok között 1421—1429. Wenzel Gusztávtól. 1873. 34 l.	20 kr.
I. Szám. Révai Ferencz nádori helytartó fainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538—1555. Frankl Vilmostól. 1873. 94 l.	50 kr.
II. Szám. Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. Wenzel Gusztávtól. 1873. 82 l.	50 kr.
II. Szám. Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Szilágyi Sándortól. 1873. 96 l. Egy táblával.	60 kr.
X. Szám. Emlékbeszéd Erdy János felett. Nagy Ivántól. 1873. 26 l.	20 kr.
X. Szám. A székelyek alapszerződése. Balássy Ferencztől. 1873. 57 l.	40 kr.

Harmadik kötet. 1873.

I. Szám. Egy főbenjáró per a XVII. századból. Nagy Ivántól. 1873. 33 l.	20 kr.
II. Szám. Adalék 1352-ből az Arany Bulla néhány czikkének alkalmazásához és magyarázásához. Wenzel Gusztávtól. 1873. 15 l.	10 kr.
I. Szám. Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időből. Wenzel Gusztávtól. 1873. 24 l.	15 kr.
V. Szám. Trentsini Chák Máté és kortársai. Botka Tivartól. 1873. 71 l.	45 kr.
V. Szám. Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. Szilágyi Ferencztől. 1873. 135 l.	1 frt.
VI. Szám. Tanulmányok a gothok művészetéről. Henszlmann Imrétől. 1874. 24 l. egy képtáblával	20 kr.
I. Szám. A magyarországi avar leletekről. Pulszky Ferencztől. 1874. 12 l.	10 kr.
II. Szám. Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1874. 64 l.	50 kr.
X. Szám. Palugyay Imre emlékezete. Keleti Károlytól. 1874. 10 l.	10 kr.
X. Szám. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Frankl Vilmostól. 1874. 92 l.	50 kr.

Negyedik kötet. 1874.

I. Szám. Nápolyi történelmi kutatások. Óváry Lipóttól. 1874. 17. l. Ára	12 kr.
II. Szám. Stibor Vajda. Életrajzi tanulmány. Wenzel Gusztáv rendes tagtól	1 frt 30 kr.
II. Szám. Júda, Izrael és Áram. Történelmi tanulmány. Beöthy Leóttól	60 kr.
V. Szám. Az egri vár 1867-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradékai Egerben. Balássy Ferencz lev. tagtól	30 kr.
V. Szám. A pelaszg kérdés mai állása s a jobbágyság a helleneknél és rómaiaknál. Ribáry Ferencztől.	30 kr.

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám.	Az uzsora törvényekről. Szinováczy György től. 1867. 17 l.	Ára 12 kr.
II. Szám.	A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól. 1867. 19 l.	12 kr.
III. Szám.	A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. Dr. Konek Sándortól. 1868. 42 l.	30 kr.
IV. Szám.	A magyar Korona országainak legújabb népesedési mozgalmi. Dr. Konek Sándortól. 1868. 52 l.	35 kr.
V. Szám.	Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulától. 1868. 38 l.	25 kr.
VI. Szám.	A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti Károlytól. 1868. 41 l.	30 kr.
VII. Szám.	A római jog s az újabbkori jogfejlődés. Pulszky Ágostontól. 1869. 27 l.	20 kr.
VIII. Szám.	Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116 l.	70 kr.
IX. Szám.	Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1869. 26 l.	25 kr.
X. Szám.	A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól. 1869. 18 l.	25 kr.
XI. Szám.	A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. Csatskó Imrétől. 1870. 26 l.	25 kr.
XII. Szám.	A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l.	25 kr.

Második kötet. 1870—1874.

I. Szám.	A fogyasztási egyletek. Dr. Vécsey Tamástól. 1870. 59 l.	40 kr.
II. Szám.	Az emberi öntudat jelen fokáról. Dr. Barsi Józseftől. 1870. 27 l.	20 kr.
III. Szám.	Kassa város parkettkészítése a XV. század kezdetén. Wenzel Gusztávtól. 1870. 43 l.	20 kr.
IV. Szám.	Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszti tag fölött. Dr. Suhayda Jánostól. 1871. 12 l.	10 kr.
V. Szám.	Szemle a magyar jogászggyűlések munkássága s eredményei felett. Tóth Lőrincztől. 1872. 88 l.	55 kr.
VI. Szám.	Modern alkotmányos monarchiai intézmények Ladányi Gedeontól. 1873. 28 l.	20 kr.
VII. Szám.	Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. Kautz Gyulától. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám.	A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Hajnik Imrétől. 1873. 18 l.	12 kr.
IX. Szám.	A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. Dr. Matlekovits Sándortól. 1873. 32 l.	20 kr.
X. Szám.	Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongresszusokon. Keleti Károlytól. 1874. 32 l.	20 kr.
XI. Szám.	A székely kérdés. Galgóczy Károlytól. 1874. 24 l.	15 kr.
XII. Szám.	Az emberi élet-tartam és a halandóság kiszámításáról; 4 graphicus rajzzal. Körösi Józseftől. 1874. 52 l.	50 kr.

Harmadik kötet. 1875.

I. Szám.	A kényszer-egység a csődeljárásban. Apáthy Istvántól. 1875. 25 l.	18 kr.
II. Szám.	Quetelet emlékezete. Keleti Károlytól. 1875. 24 l.	10 kr.
III. Szám.	Magyarország népesedési mozgalmi 1864—1873-ban és a cholera. Keleti Károlytól. 1875. 56 l.	40 kr.